ANALIZA SEMANTICĂ ŞI ETIMOLOGICĂ A UNOR CUVINTE DIN *HRONOGRAFUL DEN ÎNCEPUTUL LUMII* (MS. *3517*). NOI ARGUMENTE ÎN SUSŢINEREA PATERNITĂŢII LUI NICOLAE MILESCU SPĂTARUL

MIOARA DRAGOMIR

Hronograful den începutul lumii este una din cele mai ample traduceri din secolul al XVII-lea. Originalul de bază îl constituie cronograful lui Matheos Kigalas, Νέα σύνοψις διαφορών ιστοριών άρχομένη άπό κτίσεως κόσμου... (Veneţia, 1650), însă traducătorul preia informaţii şi din cronograful lui Dorotheos de Monemvasia, Βιβλίον ιστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ιστορίας... (Veneţia, 1631), iar unele pasaje biblice sunt date după o *Biblie* slavonă. Traducătorul s-a servit şi de o *Alexandrie*. Manuscrisul *3517*, prototipul a peste 50 de copii parţiale sau integrale, realizate după *Hronograf...*, cuprinde la sfârşit şi o seamă de învăţături, ce urmează tradiţia bizantină, ale împăratului Vasilie Macedoneanul către fiul său, Leon. În privinţa identităţii traducătorului s-au emis mai multe ipoteze[1]. Timp de câţiva ani ne-am ocupat îndeaproape de problemele filologice pe

[1] Una dintre ipoteze este aceea că *Hronograful...* a fost tradus de treti-logofătul Pătraşco Danovici. În ultimul timp, această paternitate a fost susţinută de Gabriel Ştrempel şi Paul Cernovodeanu, în *Cuvântul înainte*, respectiv în *Studiul introductiv* la ediţia *Cronograf tradus din greceşte de Pătraşco Danovici*, Bucureşti, Editura Minerva, vol. I, 1998, vol. II, 1999. O altă ipoteză, înaintată de Iulian Ştefănescu, este că, din ms. *3517*, prototipul copiilor *Hronografului...*, dintre părţile copiate de cei doi scribi, numai prima a fost tradusă de Pătraşco Danovici (vezi *Opere istorice*, Bucureşti, Biblioteca „Revistei istorice române", 1942). Ştefan Ciobanu, în *Istoria literaturii române vechi*, Chişinău, Editura Hyperion, 1992, este de părere că acest text este lucrarea a doi traducători. O altă ipoteză avansează N.A. Ursu, care susţine că traducătorul este Dosoftei. Argumentele prezentate de-a lungul timpului sunt reunite în volumul *Contribuţii la istoria culturii româneşti în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Iaşi, Editura Cronica, 2003. În ultima lucrare asupra acestui subiect, *Cronografele româneşti*, Bucureşti, Editura Academiei, 2006, Doru Mihăescu ajunge la concluzia că *Hronograful...* este opera a doi traducători, iar în privinţa identităţii acestora afirmă: „În afara lui Dosoftei şi a lui Pătraşco Danovici, nu este exclus ca şi Nicolae Milescu (Spătarul) să fi avut vreo legătură cu acest cronograf" (p. 242).

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 67–100

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

care le ridică acest text şi de studiul lexicului, raportându-ne la cronografele greceşti şi adâncindu-ne perspectiva asupra structurii spirituale şi a personalităţii cărturarilor moldoveni din epocă[2], precum şi a dominantelor epocii, în ansamblu. Concluzia noastră este că *Hronograful den începutul lumii* a fost tradus de cărturarul moldovean Nicolae Milescu Spătarul, probabil în perioada 1658–1661[3]. Desigur, atâta vreme cât autograful traducerii nu va fi ieşit la lumină, aceasta este o ipoteză[4], ca şi celelalte amintite aici pe scurt. Argumentaţia prin care susţinem această ipoteză este construită pe un demers în care se concentrează, cum am precizat, o sumă de coordonate a căror cercetare ne-a condus spre o certitudine: traducătorul a vizitat Constantinopolul (Ţarigrad), a locuit şi, foarte probabil, a studiat o vreme acolo[5]. Acest fapt, esenţial pentru conturarea trăsăturilor distinctive ale portretului său spiritual, nu a mai fost remarcat, din câte ştim, de nimeni şi el nu poate fi pus la îndoială întrucât stau mărturie fragmente întregi din însuşi textul traducerii. Mai mult, traducătorul era nu numai obişnuit cu călătoriile, dar şi atent la aspectele de ansamblu, precum şi la detaliile întâlnite. Numai astfel se pot

[2] Am arătat în cartea ***Hronograf den începutul lumii** (ms. 3517). Probleme de filologie*, Iaşi, Editura Trinitas, 2006, capitolul *Localizarea ms. 3517*, că textul prezintă particularităţi moldoveneşti; atât cei doi copişti, cât şi traducătorul sunt moldoveni. Acesta este, de altminteri, un aspect unanim acceptat de cercetătorii preocupaţi să descopere cine a tradus *Hronograful...*

[3] Vezi Mioara Dragomir, *op. cit.*, capitolul *Datarea ms. 3517.*

[4] În ceea ce priveşte statutul treti-logofătului Pătraşco Danovici am ajuns la concluzia că acesta este copistul primei părţi a ms. *86*, o copie fidelă după ms. *3517*; vezi Mioara Dragomir, *op. cit.*, capitolul *Ms. 3517: copia-prototip sau parţial autograful traducerii? Date despre acest manuscris şi critica opiniilor în legătură cu identitatea traducătorului*; vezi şi demonstraţia lui N.A. Ursu, din *op. cit.*, p. 142–144.

[5] În *op. cit.*, capitolul *Repere pentru stabilirea traducătorului*, am prezentat mai multe astfel de fragmente în care traducătorul este, de fapt, martor ocular al realităţilor prezentate, descriind două coloane ridicate pe timpul lui Constantin cel Mare, palatul şi turnul generalului Velisarie ş.a. Reluăm aici un singur pasaj, în care sunt inserate detalii despre locul exact unde se află scheletul unei balene gigantice şi în care, prin precizarea actualizatoare „sânt şi astădz" – inexistentă, ca şi detaliile amintite, în cronografele greceşti – este întărit un fapt altminteri banal dacă îl raportăm la istoria unui imperiu, dar pe care ochiul traducătorului îl suprinde şi memoria ni-l redă cu informaţii foarte amănunţite, căci în conştiinţa sa ţarigrădenii păstraseră acel schelet „să să afle de pověste": „spinarě acelui pěşte, oasăle, sânt şi astădz spândzurate în Ţarigrad, în poarta Vizantiei despre mare, unde sânt puşcile cele mari" (f. 283ᵛ).

De asemenea, reamintim că, în repetate rânduri, pe lângă sintagma *Biserica cě Mare*, cu echivalent în textul grecesc, traducătorul adaugă precizarea *(svânta) Patriarhie*. Dintre cărturarii moldoveni, cel pentru care Patriarhia din Constantinopol, mai precis Şcoala Patriarhiei, a însemnat un loc bine cunoscut şi apropiat, în care şi-a desăvârşit studiile, a fost Nicolae Milescu Spătarul. Pasiunea pentru detalii, tendinţa constantă de a comunica cele aflate, talentul literar şi alte trăsături dezvăluie în traducătorul *Hronografului...* pe autorul *Jurnalului de călătorie în China* şi al atâtor opere originale şi de traducere. De altminteri, maniera de redare în românește a *Hronografului...* este asemănătoare cu cea din *Istoriile* lui Herodot şi din *Cartea cu multe întrebări foarte de folos...*, traduse de acest cărturar. Am prezentat pe larg aceste argumente, printre altele pe care le-am susţinut prin fragmente din traducere, în lucrarea noastră..

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

explica spontaneitatea şi naturaleţea cu care le introduce, atât pe unele, cât şi pe celelalte, în chip cu totul neaşteptat, în firul naraţiunii[6], independent de cronografele greceşti.

Procedeul stabilirii paternităţii unui text folosind ca argument unic sau ca argument care prevalează în demonstraţie identificarea unor cuvinte, sintagme sau construcţii idiomatice din textele unui anumit autor, spre a arăta că şi textul respectiv îi aparţine, prezintă o serie de inconveniente şi duce la rezultate cu certitudine redusă. Din fondul de texte vechi româneşti şi documente române sau slavo-române, numai o parte au fost publicate în ediţii critice. Principalul reper pentru cercetarea lexicului, *Dicţionarul limbii române*, şi-a îmbogăţit bibliografia, cum era şi firesc, în timp, prin înglobarea studiilor de lexicologie, istorie literară, filologie, a ediţiilor critice etc. De asemenea, trebuie precizat, pe de o parte, că această lucrare complexă şi de maximă utilitate se află la prima ediţie. Pe de altă

[6] Un asemenea pasaj, concentrat, încărcat de amănunte care nu lasă dubiu că acele realităţi au fost cunoscute empiric, începând cu toponimele turceşti, descrierea locului, prezentarea stărilor pe care le trăiesc cei care îl străbat este cel în care se prezintă fuga împăratului Iustinian Rinotmitul din Crâm. Traducătorul extinde fragmentul din cronograful grecesc cu date din realitate, făcând aproape inobservabilă, datorită naturaleţei cu care inserează aceste amănunte printr-o simplă cauzală explicativă, trecerea de la faptele relatate în textul grecesc, petrecute cu aproape o mie de ani în urmă, la experienţe personale. Am mai citat şi cu altă ocazie acest pasaj, dar îl reluăm acum, adăugând nuanţele pe care le-am subliniat: „Iară Iustiniian ş-au băgat capul cu haine proaste ş-au trecut pren mijlocul Crâmului, pre la Bahcè Sarai şi de acolè au lovit la mare, la strâmtoarè Danei, ce să dzâce acmu Baluclava, că acolè ĕste un gâltan strâmt, cum ar hi un drum pren stânce de piiatră, de întră şi ies corabiili cale de trei pistrèle, până a ieşi la larg, la mare, şi acolo au frică corabiili de înnecat, or la întrat, or la ieşit" (f. 320^r). În textul grecesc: Ὁ δὲ ἐδιάβη τὸν φόρον Χερσῶνος, καὶ ἀπερνῶ τας τὸ στένωμα τοῦ Δάνα [τζ'] (p. 306) (= a ieşit prin târgul Hersonului şi le-a trecut prin Strâmtoarea Danei).

Un alt fragment pe care, de asemenea, l-am mai citat în alt loc, pe care îl vom reda şi aici, întrucât este elocvent pentru modalitatea în care traducătorul face conexiuni între text şi realitate, cu scopul de a explicita cititorului mesajul, este comentariul la replica *năroadelor*: „Nu ne trebuie noaă împărat, de corabii călăfătuitor şi de cruci călcător, ce ne trebuie Zoiè, împărăteasa noastră cè dentâiu; iară pe Calafatul acesta vom să-l omorâm, că nu ne trebuie" (f. 451^r), la care traducătorul adaugă explicaţia, descriind o întreagă scenă din realitate, inexistentă în cronografele greceşti: „Iară pentru cel cuvânt ce scrisăm mai sus c-au fost dzâcând năroade, că celui de corabii călăfătuitoriu şi de cruce călcătoriu nu să vor închina ĕste aşè că împăratului îi dzâcè pre porecla Calafat. Calafaţ să cheamă ceiè ce astupă corabiili de noaă pren toate încheieturili scândurilor cu câlţ suciţ groşi şi-i bat şi cu dalta cu măiug de lemn, să să îndèsă bini. Apoi preste câlţ ung corabiè cu smoală de mare hiartă hierbinte şi preste smoală o ung de iznoavă cu său, de nu o poate prinde apa să între într-însă pre necăiuri, nice să o străbată. De ce când călăfătuiesc cu curabiili sânt în mare, pre apă şi le răstoarnă pre coaste într-apă până pre giumătate. Şi dacă o astupă cu câlţ şi cu smoală şi cu său de o parte, precum [aţi] audzât, apoi o întorc şi pre ceièlaltă parte. De ce meşterii aceiè, calafaţâi, îmblă cu plute pregiur corabie de o călăfătuiesc şi pluteli de supt picioarile [lor] sânt făcute cruci de bili groasă, ca nişti trunchi. Şi pre cruci sânt aruncate scânduri de să plutesc câte trei, patru pre o plută şi călăfătuiesc călăfătuitorii corabiili într-acesta chip. De ce fiind porecla împăratului Mihail şi Calafat, într-aceasta potrivă îl făcè năroadele călăfătuitor şi de cruce călcător" (f. 452^r).

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

parte, tratarea exhaustivă a lexicului este un ideal care va putea fi îndeplinit, prin forța lucrurilor, doar parțial și numai de-a lungul timpului, prin ediții succesive. În cazul unui text precum *Hronograful den începutul lumii*, procedeul amintit se arată încă mai puțin eficient, din rațiuni care țin, pe de o parte, de specificul surselor traduse, pe de altă parte de calitățile traducătorului. Una din caracteristicile cronografului ca specie literară, diversitatea subiectelor, implică prezența unor sfere semantice diverse, a tuturor modalităților de expunere, a mai multor registre stilistice ș.a.m.d. Talentul traducătorului, îmbinat cu buna cunoaștere a limbii române și faptul că era un cărturar poliglot sunt filoanele bogăției și varietății lexicului acestei traduceri. Cu privire la frecvența unor unități lexicale, trebuie avut în vedere și faptul că *Hronograful...* este un text amplu, dublu sau triplu ca volum, în comparație, de pildă, cu cronicile moldovenești.

Pe baza procedeului amintit, N.A. Ursu extrage principalele argumente[7] prin care atribuie traducerea *Hronografului...* mitropolitului Dosoftei. Tot cu același tip de argumente susține că Dosoftei a remaniat și traducerea *Istoriilor* lui Herodot, pe care inițial o atribuie de asemenea, lui Dosoftei, dar ulterior acceptă că este făcută de Nicolae Milescu Spătarul[8]. Am arătat că o serie de astfel de cuvinte, sintagme și

[7] Am analizat în lucrarea noastră (citată în nota 2), capitolul *Ms. 3517: copia prototip sau parțial autograful traducerii? Date despre acest manuscris și critica opiniilor în legătură cu identitatea traducătorului*, celelalte argumente principale: pasajele asemănătoare din *Hronograf...* și DOSOFTEI, N.A., unele și din DOSOFTEI, V.S., comentariile moral-religioase și versurile din *Hronograf...*

[8] Vezi *op. cit.* (*supra*, nota 2), capitolele *Traducerea cronografului numit „tip Danovici" poate fi o lucrare de tinerețe a lui Dosoftei* și *Traducerea* ***Istoriilor*** *lui Herodot atribuită lui Nicolae Spătarul (Milescu) a fost remaniată de traducătorul cronografului numit „tip Danovici"*. Printre cuvintele, sintagmele etc. pe care autorul le consideră înlocuite de Dosoftei în textul *Istoriilor* sunt: *cum mai de sârg*, *mai de sârg*, *cum mai curând*, care, spune autorul, „nu apar niciodată în traducerile cunoscute ale lui Nicolae Spătarul sau în cele atribuite lui, iar sintagma *mai curând* se întâlnește sporadic", pe când în *Viața și petreacerea svinților*, *cum mai de sârg* apare de două ori. De fapt, de cele mai multe ori, *cum... să* este o locuțiune conjuncțională, iar *mai de sârg*, forma de comparativ a locuțiunii adverbiale *de sârg*, des utilizată în textele vechi (vezi și DLR, s.v. *sârg*). Alte argumente invocate sunt forma numeralului *de dăori*, considerată a fi o modificare făcută de copist formei *de daori*, care, afirmă N.A. Ursu, caracterizează limba scrierilor lui Dosoftei (p. 233); în paranteză, autorul face totuși o concesie: „deși apare de două ori și în *Cazania* lui Varlaam". Presupunând că nici explicațiile date de L. Onu acestor forme (în studiul filologic la ediția *Istoriilor* lui Herodot, București, Minerva, 1984, p. 650–651) și nici informațiile acestuia că forma *de dăo ori* apare și la Dosoftei nu ar fi valabile, vom accepta, totuși, că, în afară de Varlaam, forma *di daori* este folosită și de N. COSTIN, L. 348, iar forma *dă dăori* apare și în manuscrisul *253* al cronicii lui Neculce, după cum afirmă I. Iordan în *Introducere* la NECULCE, L. 178. Un alt argument pe baza căruia N.A. Ursu susține că Dosoftei a remaniat *Istoriile* lui Herodot este acela că, în această traducere, numeralul *amândouă* apare alternativ cu *îmbe* și, susține autorul, *îmbe* nu se întâlnește în traducerile lui Nicolae Milescu Spătarul. Deși constată că apare într-o lucrare pe care filologul ieșean i-o atribuie, *Apologia contra lui Mahomed*, el ajunge la concluzia că „prezența lui [a numeralului *îmbe*] aici se poate datora remaniatorului acestei traduceri" (p. 235). Să credem că Milescu nu cunoștea și nu folosea forma

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

construcții fixe precum *a schimba fețe (obraze)*, *a clăti cu capul*, *fără ce*, *a-și pierde sărita*, *oști multe*, *oști grele*, *război iute*, *război tare*, *în divuri*, *în chipuri*, *a scoate din minte*, *săracă de soț*, *săracă de bărbat*, forma *potârniche*, forma *struncinaț*, *mai deinte*, *rugă* „biserică; mănăstire" ș.a. se află în epocă și în alte scrieri[9]. Dintre cuvintele din *Hronograf*... analizate în lucrarea de față, care au fost aduse ca argumente de filologul ieșean în susținerea aceleiași ipoteze, *târgoviște*,

îmbe? Alte cuvinte, sintagme etc. pe care, în opinia lui N.A. Ursu, Dosoftei le-ar fi înlocuit în textul tradus de Milescu, *Istoriile* lui Herodot, sunt: *de vreme că*, pentru că apare o singură dată, după statistica prezentată, s-ar datora faptului că Dosoftei înlocuiește locuțiunea obișnuită, *de vreme ce*; un alt exemplu este locuțiunea adverbială *cu bine* „favorabil, binevoitor"; *a se lăuda* „a amenința", *se mira ce (cum) va (vor) face*, *a se umple de mânie*, *a nu lăsa (rămâne, scăpa) (nici, măcar) de poveste*, *a veghea voie*, *voie vegheată*, *a împlătoșa*, *suliță*, adjectivul *arătos*. În *Istorii* întâlnim atât locuțiunile *pre anume* și *pre nume*, cât și adverbul *anume*. În viziunea lui N.A. Ursu, ar fi trebuit să apară numai forma *pre nume*, care, spune autorul, este exclusivă în *Mântuirea păcătoșilor*. Dacă, totuși, adverbul *anume* apare în *Cartea cu multe întrebări*... tradusă de Milescu, iar *pre anume* în *Vechiul Testament*, ele sunt puse în seama remaniatorilor. După același raționament, dacă în *Hronograf*... se întâlnesc cele trei forme amintite, ca și în cazul *Istoriilor*, acestea sunt datorate lui Dosoftei. Alte argumente: în *Istorii* este des folosită locuțiunea *afară din (de)*, dar și *alegând din (de)*, ultima datorându-se intervenției lui Dosoftei. Asemenea și utilizarea substantivului *oaste*, în construcții de tipul *aleasă 50 mii de oaste*, *oameni de oaste*, *oameni de război*. Chiar și numai consultând DLR și cronicile – și ne referim la acestea din urmă pentru că sunt, dintre textele vechi, cele mai cunoscute –, se poate constata că aceste elemente lexicale aveau circulație în epocă. Nu există temei pentru a crede că lui Milescu îi erau necunoscute. Pe de altă parte, trebuie spus că acestea nu sunt dintre elementele specifice limbii lui Dosoftei. În *Istorii* apare derivatul *fericință*. În ciuda evidenței, pe care o acceptă, că în traducerile lui Nicolae Milescu Spătarul apar derivate în *-ință* (*dovedință*, *iubință*), N.A. Ursu consideră că acest derivat în *Istorii* se datorează lui Dosoftei. Și referitor la cuvântul *lance*, cu sensul „vârf metalic", dar și „armă de luptă", se afirmă că este folosit în secolul al XVII-lea numai de Dosoftei. Prezența acestui cuvânt în *Istorii* și în *Vechiul Testament* este considerată, bineînțeles, ca aparținând remaniatorului (Dosoftei). Cuvântul *lance* (< magh. *láncsa*, *lándzsa*, it. *lancia*, lat. *lancea*) este fie un maghiarism intrat în dialectele literare ardelene și, de aici, în cele moldovenești, fie un neologism latin din sfera laică. Nicolae Milescu introduce astfel de neologisme în traducerile sale: în *Istoriile* lui Herodot, *răpublică* (p. 267), în *Vechiul Testament*, *speculator* „călău" (cf. TDRG[3] s.v.), termen care este utilizat și în *Hronograf*... și care nu a mai fost înregistrat în alte scrieri în epoca veche. Un alt cuvânt pe baza căruia N.A. Ursu consideră că *Istoriile* sunt remaniate de Dosoftei este *zână*. De fapt, traducătorul introduce un neologism, *musă*, pe care îl glosează prin *zână*, termen considerat, deci, cunoscut: „care istorie în noă părți să împarte, carile să cheamă *muse*, adică *zine*, pentru dulceața cuvintelor" (în titlu), iar în alt pasaj folosește numai *zină*: „Sfârșitul cărții dintâi a lui Irodot, ce să zice și *zina* dintâi, Clio" (p. 85). De asemenea, *răpublică* este explicat în context: „Întâi lăsă domnia și făcea *răpublică* la Militos, să fie toți de o mână". Pentru cuvântul *lance*, traducătorul folosește sinonimele *suliță* și, ceea ce este semnificativ, un turcism, *gedia*: „Visul au arătat cum de o *lance* de suliță voi peri; dară la gligan ce mâini sânt, sau ce lance, ca să mă omoară pre mini? [...] Iară acmu, de vreme ce zici de *suliță*, războiu nu avem cu oamenii" (p. 18); „Cerca gliganul și, aflându-l, da într-însu cu *gidelile*, iar [...] Adrist, dând cu o *gedia* să lovască gliganul, el greși pre gligan și lovi pre fiiul lui Crisos, de muri. Acesta, lovindu-să de *lance*, înplu visul ce văzusă Crisos" (p. 18).

[9] Vezi Mioara Dragomir, *op. cit.*, capitolul *Ms. 3517: copia prototip sau parțial autograful traducerii? Date despre acest manuscris și critica opiniilor în legătură cu identitatea traducătorului.*

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

schitaci[10] sunt, de asemenea, atestate în epocă. Am prezentat cuvintele *blaznă*, *smârc* ca exemple pentru a susține ideea că termeni atestați în DA și DLR în texte din secolul al XVII-lea erau utilizați cu un secol mai înainte. Alte exemple sunt *târgoviște*, ilustrat în DLR (s.v.) cu două citate din DOSOFTEI, V.S., dar care este atestat încă din anul 1413, (*a*) *felelui*, înregistrat în COD. VOR., apare și în *Hronograf...*, *slatină*, în cazul căruia există un vacuum de atestări de la PSALT. SCH. la *Hronograf...*, *anthipat*, înregistrat în COD. VOR. și în MINEIUL 1776.

O parte din cuvintele și sensurile unor cuvinte din *Hronograf...* nu sunt înregistrate, după DA și DLR, în alte scrieri (din epocă); altele (variante lexicale, turcisme, slavonisme, împrumuturi grecești, cuvinte create prin derivare etc.) nu au fost cuprinse în dicționarul tezaur al limbii române (seria veche și nouă): *aburător* „înduhovnicit", *agneț* „miel", *aiuri*, în sintagma *lumea de-aiuri* „lumea de dincolo de moarte; judecata de apoi", *ambac* „tablă, placă utilizată pentru scris și socoteli", *ambăcari* „persoană care ține socotelile", *apur*, în locuțiunile conjuncționale *că apur ce*, *de apur ce*, cu sensul „de vreme ce; deoarece", *bilă*, *butuc* „trunchi de arbore tăiat, curățat de crengi (și de coajă); bucată mai mare tăiată dintr-un astfel de trunchi; bucată groasă de lemn", forma de feminin *cărtulare*, *ciopată* „bucată de carne tăiată sau ruptă din trupul unui om sau al unui animal", *cobză*, forma de masculin *furnic*, *gheometru* „inginer hotarnic", *gomon* „ceartă, larmă; vacarm", (*a*) *gomoni*, *grai* „înțelegere, învoială", *întradă* „leafă, venit", *jlătěniță* „verdețuri, plante comestibile", *liman* „estuar", (*a «se»*) *măti* „a zădărnici, a pierde", *mătire*, probabil, cu sensul „pierdere", *raspetie*, *răsuflu*, *repedele*, *rugină* „boală contagioasă, manifestată prin apariția unor bube roșiatice, probabil rujeolă", (*a*) *urla* „(despre vânt, viscol, apă etc.) a produce un zgomot prelung și puternic", *zar*, (*a*) *zgândări* „a se împrăștia, a se răspândi în toate părțile", „a ațâța, a întărâta; a scormoni"[11].

[10] Vezi N.A. Ursu, *op. cit.*, p. 152, 153.

[11] Lista lor este cu mult mai mare: *acru*, folosit la feminin plural, substantivizat, *adevăsală*, *alocure* „în unele privințe", în locuțiunea adverbială *pre alocuri*, *alofil*, „populație de altă semințe, de alt neam decât cel evreiesc", (*a*) *bortășa* „a găuri", *brundz*, *brustur*, *bugegiune*, *buhăvie*, *buhnet*, (*a*) *bura* „a ploua mărunt și des", *cafas* „gratii de lemn care se întretaie ca o leasă (la ferestre); zăbrele, ostrețe" și „balcon unde cântă corul într-o biserică", *căldărărie*, *chiuhăilan* „rasă de cai arăbești", *ciflic* „moșie mică, fermă, conac de moșie, parte de moșie, feudă", *cupeli*, *cupelă* „vas în care se botează copiii mici; cristelniță", *faptă* „întemeiere", *felegos*, *feludă* „ambarcațiune ușoară", *feredeuș* „persoană care se ocupă cu îmbăierea", *gâltan* „partea interioară a gâtului, cuprinzând faringele cu esofagul, laringele și traheea", „strâmtoare", *gherghef*, *girit*, *horă* „candelabru", *hotru*, *hâtru* „viclean, perfid", „persoană, mai ales femeie, care, în numele unui bărbat sau al părinților acestuia, mijlocește căsătoria cu o fată", *hrubă* „gaură pe sub pământ, peșteră, cotlon subteran", *învolburat* „învârtit, prins în volbură, în vârtej, învârtejit", *marda* „afacere necinstită, întreprinsă pentru a câștiga bani, *mâțișor* „ramură verde (și înflorită, mai ales de salcie) care se duce sau se împarte la biserică, în duminica Floriilor", *mierâu*[1] „de culoare albastră", *mierâu*[2] „(despre ochi) căprui", *negură* „boală de ochi caracterizată prin pierderea vederii", „mulțime, cantitate, număr mare, imens de ființe sau de lucruri;

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

În afara acestora, dintre cuvintele discutate, în traducerile lui Dosoftei nu au fost înregistrați nici termenii: *abur* „suflet, viață", *albĕță* „boala de ochi care provoacă pierderea transparenței cristalinului; cataractă", *albuș* „sclerotică", (*a se*) *alege* „a ajunge, a deveni", *arătare* „revelație", *baștă*, *ceasornic*, *chișiță*, *corcodil*, (*a*) *defăima* „a vorbi de rău, a pune (cu rea-credință) într-o lumină defavorabilă, a blama, a calomnia, a denigra, a discredita", *făicav*, (*a*) *felelui*, *feleluiat*, varianta *furnic*, *haidău*, *ierosâl*, *lehusă*, *lĕtopiseț*, *liman*, *mănos*, *nacealnic*, (*a*) *năbuși* „a năvăli; a invada", *omănaș*, *pălărie*, *pestref*, *pielm*, *podalghie*, *polimar*, *povodnic*, *prihodiște*, (*a se*) *prosti* „a renunța (la o slujbă), a-și da demisia", *rarău*, *răpit* „nestăpânit, aprig", *sandâc* „supărare mare; necaz", *sarandar*, *sămăluitor* „care sămăluiește, chibzuiește, judecă", *scupelator (speculator)*, *slatină*, *sotnic*, *trătaș*, *țărimonie*, *țărămonie*, *țirimonie*, *țâdulă*, *urdzit* „întemeierea lumii", *urdzâtor* „întemeietor; făptuitor, creator", *vălușag*, *zburătură* „bucată de lemn scurtă și groasă (folosită, de obicei, pentru a bate pe cineva); scurtătură" și mulți alții.

Dintre aceste cuvinte, o parte se află numai în BIBLIA 1688: *furnică*, *lehusă*, *pielm*, *scupelator (speculator)*, o parte în BIBLIA 1688 și în alte scrieri: *arepa besĕrecii*, *boaghe*, *burduv*, *burduh*, *răvaș*, altele în BIBLIA 1688 și în HERODOT, I.: *abur* „vapori; lichid trecut în stare gazoasă", *baștă*, *corcodil*, *elefantin/lefantin*, *-ă*, *lamură*, *nacealnic*, câteva în HERODOT, I. și în alte scrieri: *căldărari*, *liman*, (*a*) *pozvoli*; numai în HERODOT, I.: *prihodiște*.

O serie dintre cuvintele din *Hronograf*... sunt înregistrate numai la Dosoftei: *atmeidan*, *avgustă*, *bogonosăț*, *bogoboreț*, *boiniță* „loc de luptă", în *Hronograf*... „casă de toleranță", (*a*) *cercăta*, (*a*) *cimpoti*, *hab*, (*a*) *hăoli*, *holcă*, *inopleměneț*, *ispravlenie*, (*a*) *însâ(m)bra*, *învârvomat*, *muierareț*, (*a se*) *prosti* „a ierta, a scuti de o pedeapsă", *rodoslovie*, *sugărel*.

Unii termeni apar la Dosoftei și în două traduceri ale lui Nicolae Milescu Spătarul, în BIBLIA 1688 și HERODOT, I. Dintre aceștia, se întâlnesc la Dosoftei și în BIBLIA 1688: (*a*) *anathematisi*/(*a*) *anaftematisi*, *camin*, *opște*; alții apar în aceste două surse și în alte scrieri: *bulci*, *chiparis*, *grecioasă*, (*a se*) *pohvăli*, *opște*; unele cuvinte se află numai la Dosoftei și HERODOT, I.: *butuc* „bucată groasă de lemn cu o gaură (sau cu două) în mijloc, în care se prindeau picioarele, mâinile sau gâtul prizonierilor și făcătorilor de rele; obezi, cătușe, fiare", *rodine*. Multe cuvinte

---

puzderie", *oblu* „care se prezintă în linie dreaptă; drept", *plamvoș*, probabil, „semințiile care fac parte din rasa albă", *a poligni* „a trânti la pământ, a doborî; p. ext. a ucide, a omorî (trântind la pământ, călcând în picioare)", *poznă* „lucru, faptă, întâmplare, situație care iese din comun; curiozitate, ciudățenie, minunăție, bizarerie", *prăpădit* „(om) care are un caracter josnic, care comite acte josnice, care este lipsit de scrupule; (om) ticălos, nemernic, netrebnic, mișel", *prihană* „pricină, motiv care împiedică realizarea unui fapt, a unei acțiuni etc", *rață*, probabil, „obiect folosit în artilerie; proiectil", *răcoare* „putere malefică", (*a*) *rășui* „(despre materiale, haine etc.) a se destrăma, a se deșira", (*a*) *săpa* „a nimici, a distruge în mod progresiv, lent, încetul cu încetul, pe nesimțite", *scăperemânt* „scăpărătoare", (*a se*) *teferici* ș.a.

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

se găsesc în traducerile lui Dosoftei, în HERODOT, I. şi în alte scrieri din epocă[12]. Prezența acestora în *Hronograf...*, alături de multe altele, demonstrează că, deşi atestată o singură dată, cu un secol sau două înainte, orice unitate lexicală putea fi cunoscută şi utilizată de un om instruit – mai ales că terminologiile erau în faze cu totul incipiente, iar elementele româneşti prin care se exprimau proveneau dintr-un fond lexical comun, popular în mare parte –, desigur, exceptând creațiile lexicale, care au un statut aparte.

În termenii lui G. Ivănescu, limba comunică viața sufletească, pentru că ea cuprinde nu numai semnele fonetice, ci şi înțelesurile, care sunt chiar faptele sufleteşti (gândiri, voințe, sentimente). În viziunea sa, „ceea ce nu este în limbă semn [fonetic] se identifică cu spiritul în totalitatea sa"[13], iar „literatura şi cultura pe de o parte, şi limba pe de alta, nici nu alcătuiesc două realități deosebite una de alta, ci o singură realitate, care e spiritul, viața spirituală"[14]. Din această perspectivă, studiul lexicului *Hronografului...* întregeşte profilul spiritual al traducătorului. O trăsătură specială a lexicului acestei traduceri este prezența unui număr mare de turcisme. Dintre acestea, sunt relevante numele proprii, prin care sunt actualizate denumirile unor clădiri şi locuri din Constantinopolul devenit Țarigrad şi din împrejurimi[15], prin echivalentul turcesc: numele porții Kinigon este actualizat prin *Balata*; palatul generalului Velisarie este numit *Techir Sarai;* un sarai vechi este numit *Ischi Sarai; Bahcĕ Sarai* este centrul Crâmului; strâmtoarea *Danei*, probabil Dardanele, este numită *Baluclava*; sunt amintite cartierele *Gălata, Betictaş* din Țarigrad; *Avrat pazar* este glosat „târgul de muieri"; numele turcesc al Hipodromului din Țarigrad este *Atmeidan*, *Atmeidian*, utilizat într-unul din contexte chiar fără ca echivalentul grecesc pe care îl redă, Ἱπποδρόμιον, să existe în cronografele greceşti; pentru numele Insulei Hios este utilizat numai turcescul *Sacâz*, la fel ca în traducerea *Istoriilor* lui Herodot. Aceste denumiri nu au fost introduse de un „remaniator" al traducerii, aşa cum s-a putut presupune[16], ci, desigur, de traducătorul acestor scrieri. În afara numelor proprii amintite, în *Hronograf...* se întâlnesc peste şaptezeci de turcisme, în special termeni

[12] Din această categorie sunt: *armată, logoş, músică/musícă/musâcă, opacină, plaşcă, tvoreț, țăst, țintirim/țântirim* ş.a.

[13] G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", Iaşi, vol. XI–XII, 1944–1945, p. 22.

[14] *Ibidem.*

[15] Acestea sunt descrise prin detalii care puteau fi precizate numai în urma contactului cu realitatea, aşa cum reiese, de altminteri, chiar din context. În lucrarea noastră (vezi *supra*, nota 2), capitolul *Repere pentru stabilirea traducătorului*, am expus pe larg fragmente cu acest tip de descrieri, pasajele corespondente din cronograful grecesc şi din traducerea lui Dosoftei după cronograful lui Matei Kigalas, *Nová adunare de istorii...*, în care nu apar nici denumirile turceşti, nici descrierile amintite.

[16] Vezi N.A. Ursu, *op. cit.* p. 247–278.

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

administrativi, dar și nume de obiecte, clădiri etc., ceea ce arată o bună cunoaștere a sistemului, dar foarte probabil și a limbii: *agem*, *agimăsc*, *-ască*, *aibași ciorbagiu*, *bail*, *barat*, *beglerbei*, *bogaz*, *boaz*, *bostangi başe*, *buiurdium*, *buluc*, *cadiu*, *cadil escheriu*, *cafas*, *caftan*, *caic*, *caimacam*, *capigiu*, *căftan*, *cărăiman*, *căzâlbaș*, *ceauș*, *chirie*, *chiuhăilan*, *ciflic*, *cirac*, *cobuz/cubuz*, *culă*, *donanma/donamma*, *dugheană*, *duium*, *emurluc*, *iamurluc*, *gherdan*, *gherghef*, *ghiaur*, *girit*, *hadâmb*, (*a*) *hadâmbi*, *halca*, *hazna*, *hasăchie*, *hoge*, *ienicer*, *iltirim*, *imam*, *imaret*, *(iuva) haraci*, *leafă*, *magună*, *mangăr*, *marda*, *mazil*, *măframă*, *mecit/mecet*, *meidan*, *milotie*, *minarea*, *musaip*, *nacara*, *nagara*, *nafaca*, *nisangiu*, *otac*, *pașă*, *pil*, *sarahir*, *săitidz (?)*, *sângeac bei*, *spahiu*, *subaș*, *tavlii*, *techě*, *tefericie*, (*a se*) *teferici*, *tefterdari*, *telbiz*, *valedea*. O parte din aceste cuvinte nu sunt înregistrate în DA și DLR, iar, pentru majoritatea, *Hronograful...* oferă o primă atestare sau unica atestare din epocă, în raport cu atestările din dicționarul tezaur. Este de remarcat că, dintre aceștia, *Atmeidian*, *Atmeidan*, *bogaz*, *boaz*, *buluc*, *caic*, *caimacam*, *ceauș*, *duium*, *hadâmb*, *hoge*, *imam*, *mangăr*, *mecit*, *tefericie*, *nacara/nagara* sunt folosiți în repetate rânduri și, de asemenea, că traducătorul utilizează derivate pe teren românesc de la radicalul turcesc: *agimăsc*, *-ască*, (*a*) *hadâmbi* (care se întâlnește și în HERODOT, I.), (*a se*) *teferici*[17].

O altă trăsătură a lexicului *Hronografului...* este numărul mare de slavonisme și de pasaje în slavonă care, cel mai adesea, traduc din textul grecesc fragmente biblice variind ca dimensiune de la sintagme la texte de patru-cinci rânduri. Traducătorul se va fi folosit curent de slavonă nu doar ca de o modalitate de expresie care îi era familiară, fiind și limbă de cultură, cu circulație în epocă în Țările Române, dar și pentru necesitatea de a suplini neajungerea limbii române. Astfel se explică și utilizarea sensurilor etimologice în multe cazuri, din care aici am prezentat o parte: *gomon* (de la care a format și verbul *gomoni*), *lětopiseț*, *agneț* și slavonismele prin care a preferat să traducă cuvinte compuse din greceşte, care desemnează noțiuni din sfera religioasă (dar nu numai), precum *bogonosăț*, *bogoboreț*, *bogoslovie*, *ciudotvoreț* ș.a. Să nu uităm că, la acea dată, Dosoftei nu tipărise cărțile de cult, iar un bun cunoscător al problemelor religioase cum era Milescu va fi utilizat slavona, atât în scris, cât și în discuții[18]. Cu siguranță, în interiorul nucleului elitei românești – în care Nicolae Milescu Spătarul și mitropolitul Dosoftei sunt personalități centrale – care se formase în acel moment

[17] Am analizat pe larg elementele turcești în comunicarea *Nicolae Milescu Spătarul, traducător al **Hronografului den începutul lumii**. Noi argumente*, prezentată la simpozionul „Nicolae Spătarul Milescu – 300", organizat de Institutul de Studii Sud-Est Europene (București, 3 octombrie 2008). Comunicarea va fi publicată în volumul care va reuni contribuțiile prezentate la simpozionul respectiv sub titlul *Nicolae Milescu Spătarul, le traducteur de la **Chronique dès le commencement du monde**. Nouvels arguments.*

[18] Pentru ideea existenței variantei vorbite a limbilor literare, vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 20.

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

şi care avea idealuri comune, se va fi produs, odată cu schimbul de idei, şi circulaţia unor termeni şi a unor tendinţe de exprimare în care slavona era un factor comun. Dosoftei, spirit sintetizator şi, mai mult decât atât, un creator de limbă, a preluat termeni din scrierile studiate şi traduse, dar şi din contactul viu cu cărturarii vremii, aşa cum a preluat şi a prelucrat elemente din graiul popular şi din limbile pe care le cunoştea. În ceea ce priveşte folosirea cultismelor slavone religioase, dar şi din sfera laică, acestea aveau circulaţie în epocă, după cum atestă folosirea termenilor *iconoboreţ* în MOXA, C., *ciudotvoreţ* în MĂRGĂRITARE şi *bogoslovie* în MILESCU, M., N. COSTIN, L.

O altă latură definitorie a personalităţii traducătorului reiese din studiul elementului latin din *Hronograf*... Este incontestabil că traducătorul cunoştea latina. A utilizat o seamă de termeni, neologici la acea vreme, sub influenţa limbii greceşti, a slavonei, a polonezei, a textelor pe care le-a tradus etc., dar şi a latinei: *astronom, avgustă, avorighen, consul, corcodil, delfin, doftor/dovtor, ducă/dux, eclipsis/eclipsâs, elefantin/lefantin, -ă, gardinal, legheon, maghistru, modiu, musică, monedă/monetă, ochean/ochiian/ocheian, organ*[1], *organ*[2], *palatie, patrichiu, planită, politica, pretorie, prindzăp, ritor, sănat, sănator, secretari, sânagog, theologhie, ţărimonie/ţărămonie/ţirimonie, ţâdulă* ş.a. Preia termeni care erau în uz încă din secolul anterior: (*a*) *împlânta*, (*a*) *împuta*, (*a*) *învita*, dar termenii neologici latini sunt foarte puţini: *despotaţâe, îndurat, -ă, întopsăcat, -ă, scupelator, testement/testemânt*. Dintre aceştia, *îndurat* (cu sensul propriu „tare, dur"), nu a mai fost înregistrat în alte scrieri, *despotaţie* numai într-o copie după *Hronograf*..., *scupelator* şi în BIBLIA 1688[19]. Reluând pe scurt comparaţia pe care

[19] În traducerile mitropolitului Dosoftei se întâlnesc multe cuvinte de origine latină sau derivate pe baza unui radical latin neologic, de tipul: (*draculь şi*) *agerii lui, consţienţie, coriu, creatură, figură, formă* şi verbele (*a*) *înformui* şi (*a*) *preformui, fără maculă* şi derivatul *nemăculată, persoană* (cu referire la unul din ipostasurile Sf. Treimi), *presidenţiile* (*prorocilor*), *tristicie, versь*, calcul *împregiur stanţie*, explicat de Dosoftei prin *ţircumstanţiile* (*încungiurările*) (în MOL.); *conştinţie*; (*Ţie*) *depunem* (*viaţa noastră toată şi nedejdea*), *l-ai înformuit, înveştit* (*cu al preuţâiei dar*), *formă, a ta matrică* (*scaun ş-au făcutu-o*) (în DL 1679); *ai înformuit*, (*trimite agiutoriul Tău*) *supra* (*cărora stau naintea feţii slăvii Tale*) (în DL 1689); (*aceşti sămeţi şi vârtoşi şi*) *ageri* (*asupra şerbilor lui Hristos cădzură gios*), *armoniile* (*trupului şi toate-ncheieturile*), *benedict, catedră, cavză, commentarie, crudelitatea, depozitum, diferenţie, duxul, firmamentul, formă* (utilizat de mai multe ori), *formuire* şi participiul *formuite, gheneros, Genesis, iliiustrissimus, lustrată, notar, pretor, proprietâţâle* (*trupului*), *proprium, protictorii, providenţie, şteptru, teatrum, ţisterna ş.a.* (în V.S.); *aborighines, ageri* (*a satanei*), *Ghenesis, bibliotecă, colona, consţienţie, daţi, deoţeză, dictator, figură, furmuit, furma, materie* (de mai multe ori), *matrica* (de mai multe ori), *Narţissus, naturaleter, necompozit, necompozuit* (de mai multe ori), *nefigurată, neînformuit, nobillisimi, notar Vasilie Optimus, palatium, Ioan patriţiul, patronul, podagric, prinţipii, propiţiatoriul, proprietate* (de mai multe ori), (*a lui Dumnădzău este*) *proprie* (*să înviedze*), şi verbul (*a*) *proprieţi, providenţie, purgaţie, raţionaliul, răducere, secund, senteţie*, (*pravile şi*) *statute, subsistenţie, teatrum, topsăc* (în N.A.). Întâlnim, de asemenea, compuse cu prepoziţia *supră* şi sintagme sau pasaje mai lungi în latină.

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

am făcut-o cu traducerile lui Dosoftei, precizăm că, în scrierile mitropolitului moldovean, termenii latini reprezintă o categorie distinctă atât prin număr, cât și prin sfera semantică din care sunt preluați, dominant teologică și filozofică[20], precum și prin folosirea lor neașteptată în contexte privitoare la dogma creștin-ortodoxă: *creatură*, (*a*) *înformui*, (*a*) *preformui*, *persoană*, *providenție*, *proprietate*, *subsistenție* ș.c.l. Dacă, din necesitatea de a susține viziunea ortodoxă asupra tainei împărtășaniei în Occident, Milescu a scris în latină *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali Splendens...*, pentru traducerile în românește[21], cărturarul moldovean nu numai că nu a considerat necesar să utilizeze termeni latini, dar credem că a evitat, chiar, folosirea lor în exprimarea chestiunilor teologice și mai ales dogmatice. Motivul profund care l-a determinat la această opțiune ține de convingerea sa la acel moment, de școala și mediul în care s-a format[22] și în care „greaca era considerată ca receptacolul cel mai pur al teologiei ortodoxe"[23].

Am analizat pe larg cuvintele latine neologice din *Hronograf...* și pe cele utilizate sub influența latinei, prin comparația cu aceste elemente din traducerile lui Dosoftei, în articolul *Elementul latin în **Hronograful den începutul lumii**. Noi argumente în sprijinul paternității lui Nicolae Milescu Spătarul*, în „Analele Universității «Ștefan cel Mare»", Suceava, tomul XIV, nr. 1, 2008.

[20] În studiul *Limba mitropolitului Dosoftei*, în vol. *Studii de istoria limbii române literare*, Iași, Editura Junimea, 1989, ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, G. Ivănescu, arată că, prin împrumuturile din greacă și latină din traducerile lui Dosoftei, începe să se creeze în limba română o terminologie științifică și filozofică.

[21] Nici în *Cartea cu multe întrebări...* Milescu Spătarul nu folosește termeni neologici latini. Din această categorie, foarte puțini termeni – dintre care unii care apar și în alte scrieri din epocă – se întâlnesc în *Istoriile* lui Herodot: *răpublică*, (*a*) *împuta*, (*a*) *învinci*, (*a*) *răduce* și, probabil, și *parasang*; vezi comentariile pe care le-am făcut în *art. cit.*

[22] Sextil Pușcariu surprinde cu exactitate starea de lucruri de la Școala patriarhiei din Constantinopol și rolul lui Milescu: „Cultura grecească însăși, pe care o răspândea «școala cea mare» a patriarhiei din Constantinopol, suferea în vremea aceasta o puternică influență apuseană. Grecii din insulele de sub stăpânire venețiană introduseră în această școală studiul limbii latine. Această influență italiană, exercitată cu deosebire de eleni ai Universității din Padova, avu însă ca rezultat întărirea elenismului și a ortodoxiei. În această școală își făcură educația fiii unor boieri români și odată cu ei și domnitorii de mai tîrziu Constantin Duca, Dimitrie Cantemir și Alexandru Mavrocordat. În a doua jumătate a veacului al XVII-lea șeful acestei mișcări, care tindea la emanciparea creștinilor ortodocși, cu deosebire a grecilor de sub jugul turcesc, era Dosoftei, patriarhul din Ierusalim, care petrecu câtva timp și în Țările Române. Prietenul și confidentul acestuia, trimis de Dosoftei în Rusia, unde fu, în curs de aproape patruzeci de ani, exponentul acestor idei, a fost un român, moldoveanul Nicolae Milescu", *Istoria literaturii române. Epoca veche*, București, Editura Eminescu, 1987, p. 86; vezi și P.P. Panaitescu, *Nicolae Milescu Spătarul (1636–1708)*, versiunea românească de Silvia P. Panaitescu, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ștefan S. Gorovei, Iași, Editura Junimea, 1987, p. 6: „«Marea Școală», sub conducerea acestor profesori, a căror educație era mai curând occidentală, a înlesnit elevilor săi cunoașterea limbii latine și a umanismului, a fost unul din focarele Renașterii ortodoxe. Elevii săi au întemeiat școli grecești la București, Iași și Moscova; din mijlocul ei a răsărit ideea eliberării creștinilor de sub jugul otoman".

[23] P.P. Panaitescu, *op. cit.* p. 10.

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

Grăitoare în acest sens este şi atitudinea lui Milescu în Rusia[24]. Mitropolitul Dosoftei, despre care s-a presupus că a studiat la şcoala Frăţiei Ortodoxe din Polonia[25], deci într-un mediu în care curentul grecesc nu prima, ca în şcoala Patriarhiei din Constantinopol, adoptă cu mai multă uşurinţă termeni latini în exprimarea chestiunilor de dogmă, fiind, ca şi în alte privinţe, un inovator[26]. El vede necesitatea unei sinteze între termenii religioşi slavoni, latini şi greceşti şi, mai mult decât atât, are puterea să o şi creeze, menţinând canoanele dogmei ortodoxe. În termenii lui A. Philippide şi G. Ivănescu, este vorba despre manifestarea bazei spirituale. Putem spune că fiecare din aceşti cărturari are baza sa spirituală[27], cu trăsături proprii, iar această realitate se reflectă în limbă. Milescu îşi structurează cunoştinţele teologice şi cuprinde dimensiunea religioasă ca parte a vieţii sale sufleteşti, dar, din motivul pe care l-am arătat şi care ţine de formaţia, deci de structura sa interioară din acea perioadă, preia selectiv şi într-un număr foarte mic cuvinte din latină. Dimpotrivă, altele sunt datele bazei psihologice a mitropolitului Dosoftei care are o mai mare libertate interioară, trecând chiar peste prejudecăţile partidei greceşti, ce identifica elenismul cu ortodoxismul[28]. Drept

[24] Vezi pentru acest episod din activitatea lui Milescu şi pentru rolul său în Rusia, P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 76–78 şi p. 87–89.

[25] Vezi N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, postfaţă şi bibliografii finale de Dan Simonescu, prefaţă de Dan Zamfirescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1980, p. 203; cf. şi *Dicţionarul general al literaturii române*, vol. *C–D*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2004, p. 725, articolul *Dosoftei*, realizat de Rodica Şuiu.

[26] „El reprezintă un nou tip de teolog român, deosebit de cel obişnuit atunci, care se inspira mai ales din limba slavă bisericească; Dosoftei ştia greceşte şi latineşte şi căuta să îmbogăţească limba şi cu elemente greceşti şi latineşti", afirmă G. Ivănescu, *loc. cit.*, p. 57; vezi şi Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Editura Minerva, 1971, p. 149; cf. şi Ioan Oprea, *Terminologia filozofică românească modernă*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1996, p. 64.

[27] Vorbind despre conceptele de *bază de articulaţie* şi *bază psihologică* din teoria lui A. Philippide şi arătând modul în care G. Ivănescu le preia şi le nuanţează, Carmen-Gabriela Pamfil, în monografia *Alexandru Philippide*, Bucureşti–Chişinău, Editura Litera, 2008, p. 127, observă că „aceste sintagme se întîlnesc în contexte care vizează atât limbile, ca produse ale organelor articulatorii şi ale psihicului uman, cât şi vorbitorii, ca creatori ai limbilor prin acţiunea organelor articulatorii şi a psihicului"; de aceea, afirmă autoarea, se poate vorbi despre *baza de articulaţie* ori *baza psihologică* a unei limbi, ca şi despre *baza de articulaţie* ori *baza psihologică* a vorbitorilor. Ivănescu, care nuanţează conceptul de bază psihologică şi denumeşte această realitate *bază spirituală*, distinge în această bază elemente formale (logice) general umane şi „elementele de conţinut, *adică cele care au ca expresie cuvintele* [subl. n.]. Acestea variază însă foarte mult de la o epocă la alta, de la un popor la altul, de la o categorie socială la alta, *chiar de la un individ la altul* [subl. n.] şi, deci, în această privinţă, baza spirituală este foarte diversă şi foarte schimbătoare. Putem admite că înseşi limbile literare (de cultură) au altă bază spirituală decât graiurile populare, *putem admite o bază spirituală deosebită chiar la fiecare individ vorbitor* [subl. n.]" (Carmen-Gabriela Pamfil, *op. cit.*, p. 139).

[28] La un moment dat, în Rusia, când susţinătorii elenismului exagerează, şi Milescu va ajunge să adopte o atitudine temperată, devenind un factor de echilibru între partida greacă şi cea latină; vezi P.P. Panaitescu, *op. cit.*, subcapitolul *Conflictul dintre Milescu şi partidul grec* (p. 76–78).

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

urmare, mitropolitul-cărturar nu numai că nu vede o opreliște în utilizarea termenilor latini neologici, dar îi folosește el însuși, care era un susținător al ortodoxismului, după cum se știe, chiar prin atitudine polemică.

Fiecare dintre trăsăturile lexicului din *Hronograf...*, evidențiate aici, sunt, implicit, tot atâtea trăsături ale personalității traducătorului și reprezintă coordonate ale bazei sale spirituale. În afară de acestea, o serie de termeni neologici denotă competențele de vorbitor al limbii grecești și latine – mai sus am susținut această calitate și privitor la slavonă –, practicate îndeosebi într-un alt mediu decât cel românesc și cunoștințe de tip enciclopedic. Este semnificativ faptul că acești termeni[29] nu se află în pasajele corespondente din cronografele grecești, ci erau familiari traducătorului din alte contexte, cel mai probabil din medii în care se vorbea și se studia în greacă și latină. Termenul *ambac* „tablă, placă utilizată pentru scris și socoteli" nu a mai fost înregistrat în epocă și, în pasajul în care îl folosește, traducătorul precizează că acest instrument era grecesc. Faptul că și obiectul în sine și numele, dar și cei care îl foloseau îi erau familiare rezultă și din utilizarea unui derivat de la acest grecism, *ambăcari*. Un alt termen, *pestref*, este din domeniul muzicii și se referă, în *Hronograf...*, la muzica grecească. Cuvântul *pălărie*[30], înregistrat în epocă și în LEX. MARS. și N. COSTIN, LET. II, are drept corespondente în textul grecesc termeni diferiți, καπάσιον (K, p. 199) și χρυσοκόκκινα σκιάθια „pălărie de aur roșie" (K, p. 528). Probabil, așa cum presupune D. Mihăescu, la originea acestui cuvânt se află mgr. ἀπαλαρία, care se poate să fi circulat mai mult oral și să fi fost chiar un termen popular; nu e exclusă nici influența it. *cappellaria* și, probabil, acest termen, a putut fi construit chiar pe forma românească de la radicalul *păr*, **părărie*, despre care vorbește Philippide, cu influențele străine precizate. Forma *scupelator* „călău" este rezultată prin metateză de la latinescul *speculator* și se datorează mai degrabă copistului, căruia cuvântul latin îi era, foarte probabil, necunoscut și pe care traducătorul l-a preferat termenilor care se utilizau atunci. Presupunem că verbul (*a*) *măti* „a se pierde, a se distruge" și substantivul *mătire* sunt adaptări ale gr. ματαιώνω, pe care traducătorul îl utilizează și, realizând că e necunoscut, îl glosează. Latinismul *despotație* „discuție, dezbatere; pledoarie"[31], înregistrat doar într-o copie după *Hronograf...*, este folosit nu mai puțin de șapte ori, ceea ce demonstrează că îi era familiar traducătorului, care îl introduce în virtutea faptului că îl considera potrivit pentru a desemna realitatea respectivă, anume disputa pe teme dogmatice, care ține de oratoria teologică. Tot un termen care trebuie să-i fi fost familiar și pe care

[29] Vezi analiza lor și contextele din *Hronograf...* în lista de la sfârșitul acestei lucrări.

[30] Vezi mai jos analiza cuvântului.

[31] Vezi analiza în art. *Elementul latin în Hronograful den începutul lumii. Noi argumente în sprijinul paternității lui Nicolae Milescu Spătarul.*

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

traducătorul l-a utilizat tocmai pentru că îl considera adecvat pentru a exprima exact realitatea la care se referă este *gheometru* „inginer hotarnic", pentru care în cronograful grecesc se foloseşte cuvântul τεχνήτας. Totodată, aşa cum procedează frecvent, conştient că va fi fiind necunoscut cititorilor, traducătorul glosează neologismul. Referitor la prezenţa acestui termen în scrierile lui Nicolae Milescu, D. Mihăescu menţionează: „De notat că cea mai veche atestare rusească, sub forma *geometrij*, datează din anul 1672, provine din scrierea *O sivillax* (*Despre sibile*) a lui Nicolae Spătarul (Milescu)"[32]. Un alt termen cunoscut traducătorului independent de textele greceşti, *întradă*, neînregistrat în epocă, este o adaptare după grecismul εντράδα, la rândul său preluat în perioada bizantină din italiană. Precizarea adusă prin glosă denotă că traducătorul introduce în mod voit acest termen, referitor la sfera semantică administrativă, procedând ca şi în cazul termenilor din aceeaşi categorie amintiţi mai sus, şi consideră necesar să-l folosească pentru că desemnează adecvat realitatea avută în vedere, pe care o cunoscuse prin contact direct. În acelaşi timp, are conştiinţa că este un termen necunoscut şi, ca şi în celelalte cazuri, îl explică printr-un turcism.

Ovid Densusianu remarca în scrierile lui Dosoftei[33] o seamă de termeni: derivatele regresive *cust*, *pornă*, *pogor*, *scumpăr*, adverbul *lesne* folosit ca substantiv, *hoarbă* „adunare", (*a*) *înduplеca* din pasajul *să înduplece sub picioarele lui tot pizmaşul*, probabil cu sensul „a supune", *popor* cu sensul actual, (*a se*) *prosti* „a ierta", (*a*) *schimosi*, *dumeastec*, (*a*) *ima*, *lucoare*, *încălţări* „încălţăminte", *rapură*, *sufrunceao*, *bojniţă* „templu", *crâng*, *crug*, *grumb*, *iştelenie*, *năsli*, *oceanie*, (*a*) *pohvăli*, *poslanie*, *săpotrivire*, *săzdanie*, *sever* „vânt de nord", *sâlţă*, *tvoreţ*, (*a*) *undi* „a prinde cu undiţa", (*a*) *încita*, *nelutatec*, *prohită* din pasajul *mă iau în prohită*, cu sensul „a lua în batjocură", (*a*) *(îm)prohita*, *stavăr*, *tângă*. În *Hronograf...*, la fel ca în alte scrieri vechi, se întâlnesc derivate regresive, însă nu atât de multe şi de speciale ca cele observate de Densusianu în textele lui Dosoftei. De asemenea, fie şi numai prin raportare la DA şi DLR, se poate constata că termeni precum *sâlţă*, *crug*, (*a*) *pohvăli*, *poslanie*, *săzdanie*, (*a*) *schimosi*, *tvoreţ* se află şi în alte scrieri. Însă o creaţie proprie lui Dosoftei, dintre cele observate de Densusianu şi de alţi lingvişti, precum *nelutatec*, cuvânt pe care, de asemenea, îl întâlnim în mai multe traduceri ale sale, precum şi derivatul *nelutăticia*, nu apar în *Hronograf...*. Nici *sufrunceao*, *horbă* „adunare", cu derivatele (*a*) *horbi* „a aduna", *horbitor* „care este de faţă"[34], (*a*) *înduplеca* „a supune", *popor* cu sensul actual nu

[32] Vezi *Contribuţii etimologice şi lexicale*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, p. 141.

[33] Vezi *Opere*, III, ediţie îngrijită de Valeriu Rusu, Bucureşti, Editura Minerva, 1977, p. 44–51.

[34] Vezi Carmen-Gabriela Pamfil, *O etimologie controversată: **vorbă** < (v. rom. **dvorbă**) < sl. **dvorĭba***, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", tomul XXXIX–XLI, 1999–2001 (Bucureşti, 2003), p. 18, unde, alături de substantivul *horbă* „adunare, mulţime", sunt amintite şi derivatele *a*

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

sunt folosite de traducătorul *Hronografului*.... Aceste creații lexicale și altele, precum derivatele cu radical latin sau grecesc de tipul (*a*) *preformui*, (*a*) *înformui*, *nemăculată*, *necompozit*, (*a*) *prăplăzmui*, *astronomicesc*, *icumenicesc*, *iamviceşti*, *aselghiceşti* etc., formații lexicale cu prepoziția latină *supra*[35]: *supră-nălța*, *supră-ntra*, *supră-ființat*, *supră-cerescul*, *supră-dumnădzăiască* ș.a., derivatele neobișnuite în număr mare, mai ales cu sufixul *-ciune*[36], nu sunt utilizate de traducătorul *Hronografului*... și nu apar nici în *Istoriile* lui Herodot.

* * *

Am selectat pentru analiză, din economie de spațiu, minimul necesar pentru a oferi o idee asupra bogăției lexicului acestei traduceri și pentru a susține, prin argumente noi, ipoteza că traducătorul *Hronografului*... este Nicolae Milescu Spătarul.

ábur s.m. – etimologia cuvântului este controversată, vezi CIORĂNESCU; în general, în dicționare este considerat cuvânt autohton, cu trimitere la alb. *avull*. În *Hronograf*..., cuvântul este utilizat cu trei sensuri. 1) Cu sensul „suflet, viață", cuvântul este ilustrat în DA (s.v.) cu un citat din CANTEMIR (apud HEM), astfel în *Hronograf*... putem vorbi de o atestare anterioară: *Socotesc că și pământul va fi suspinat de jĕlĕ ei și pietrile și lĕmnele și toate câte sânt* ***cu abur și fără abur*** *să vor fi mâhnit și să vor fi jelit* (f. 478[r]). 2) Sensul „vapori; lichid trecut în stare gazoasă" este înregistrat în epoca veche în COD. VOR. și BIBLIA 1688. Se întâlnește și în HERODOT, I. 94, 96[37]. În *Hronograf*...: *Ş-au potolit para că de foc ş-au făcut mijlocul peştiei răcuros ca* ***un abur*** *de roaă, suflând* (f. 193[r]). 3) Sensul „răsuflare, suflare" este înregistrat în DOSOFTEI, PS. Se află și în DOSOFTEI, V.S.[38] și, cu două secole înainte, în PSALT. HUR. 200. Textul nostru oferă o atestare: *Să-ş ferească omul cĕle cinci ciuvstvo ce le are de la Dumnădzău să fie curate de păcate, adecă vedĕrĕ ochilor și audzul urechilor, și mireazma nasului, adecă răsuflul* ***aburului*** *și gustarĕ rostului și purcesul trupului* (f. 541[v]).

aburătór, -ătoáre adj. < *abur* + suf. *-ător*[39]. Cuvântul nu este înregistrat în dicționare. În *Hronograf*... are sensul „care este grăit cu duh", „înduhovnicit": *Nu ca dumnădzăilor ne închinăm icoanelor noi, încredințați creștinii, precum să închină elenii bodzâlor.* [...] *Şi precum jidovii să închina celor doi heruvimi de aur făcuți și vărsați, ce era puși deasupra chivotului cu pravila de învățătura lui Dumnădzău, ce nu să închina firei aurului, ce celuiĕ ce învață de-i fĕce într-acela chip, Dumnădzăului. În ce chip dentru cuvinte* ***aburătoare*** *audzâm ca când ar fi întrupate și înțălĕgem cu gândul duhovnicĕşte, aşĕ și den vedĕre trupască ne aducem spre vedĕre duhovnicească* (f. 567[r]).

---

horbi „a aduna", *horbitor* „care se află de față", iar această creație a lui Dosoftei este interpretată astfel: „Dosoftei va fi pus în relație acest cuvânt (și derivatele) de el creat, și nu preexistând în limbă, cu o realitate originară, pe care astfel o evocă. Poate că prin *horbă*, Dosoftei, îngemănând «(con)vorbirea» cu ideea de «solidaritate», cu «comuniunea», a revelat rostul profund al limbajului uman".

[35] Vezi și O. Densusianu, *op. cit.*, p. 46.

[36] Vezi și Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *op. cit.*

[37] „Pentru căci nu are Nilos *abur*, așă socotescu cum den lucru cald nu iasă *abur*, ce numai de unde iaste răci, și, pentru căci iaste cald locul acela, pentru aceea nu iasă nici *abur*" (96).

[38] Vezi Laura Manea, *Dosoftei, Viața și petreacerea svinților. Studiu lingvistic*, partea I, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2006, p. 424.

[39] De regulă, asemenea derivate se formează de la verb, la care se adaugă sufixul *-ător*, cf. *pătrunzător*, *coborâtor*, *înțelegător* etc. În cazul lui *aburător*, un verb (*a*) *abura* nu este atestat în textele vechi, însă este înregistrat în DA, cu citate din epoca modernă.

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

ágneț subst. < sl. агньць (rus. агнецъ), DA (s.v.), MIKLOSICH „ἀμνός agnus"; SCRIBAN și DEXI fac trimitere și la lat. *agnus, -i*. Sensul etimologic „miel" din *Hronograf...* nu este atestat în dicționare: *Luăm plată darul svântului botedz, a doa naștere sufletului, pe după ce să giunghe dumnădzăescul **agneț**, Hristos, și pre după înviere trupul și sângele lui noaă dĕde-l, fiindu-i voiĕ ca să ne facă moșnĕni vĕcinici împărăției Sale* (f. 542[r]).

aiúri adv. < lat. *ălĭŭbī*, DA (s.v. *aiure*); în dicționare este general acceptată etimologia lat. *aliŭbi* + *-re* + *a*. Sensul din *Hronograf...*, așa cum reiese din sintagma *lumea de-aiuri*, care înseamnă, în credința creștină, „lumea de dincolo de moarte; judecata de apoi", nu este surprins în DA și nici în alte dicționare. În *Hronograf...*: *Ca să nu-i facă plată în lumĕ **de-aiuri** pentru sângele acelor oameni mulț ce s-au vărsat, ce să i să facă plată pre această lume* (f. 290[v], cf. f. 96[r]).

albĕță s.f. pl. < *alb* + suf. *-eață*. Prima atestare din DA (s.v. *albeață*) a sensului „boală de ochi care provoacă pierderea transparenței cristalinului; cataractă", este din NECULCE, LET. Cuvântul se întâlnește și în ms. *4389*[40]. *Hronografiul...* prezintă atestări anterioare: *Topazion. Acĕsta, când o freci cu apă, ĕste bună de ochi, săvai de va hi și **albĕță*** (f. 47[r]); *Hiĕrĕ pĕștelui, de vei atinge la ochii cu **albĕțe**, în loc să vor lua albĕțele și vor hi curați ca și de-ntâi* (f. 97[r]).

albúș s.n. < *alb* + suf. *-uș*. Sensul „albul ochiului; sclerotică" este ilustrat în DA (s.v.) cu un citat din CANTEMIR, IST. *Hronografiul...* oferă atestări mai timpurii: *Dicor i-au fost dzicând căce i-au fost **albușul** unui ochi vĕrde* (f. 263[v]); *Anastasie cel cu doaă **albușuri** la ochi împărăți 27 ani* (f. 582[v]).

(a se) alége vb. III, refl. < lat. *allĕgo, -ĕre*, DA. Sensul din *Hronograf...* „a ajunge, a deveni" este ilustrat în DA (s.v.) printr-un citat din Nicolae Costin, în LET. I. A. Textul nostru prezintă o atestare anterioară: *Ș-au dat tot ce au avut milostenie la săraci și la mișei și s-au călugărit și **s-au ales** foarte un om doslușit și ciudotvoreț* (f. 218[r]).

ambác s.n. < ngr. ἄμπακος, DLN (unde este considerat și în neogreacă o formă învechită < it. *abbaco* < lat. *abacus* < gr. ἄβαξ, -κος). În DA (s.v. *abac*) nu au fost înregistrate atestări din epoca veche; este considerat un neologism din fr. *abaque*; CADE, DM, NDU, DEXI propun ca etimologie și lat. *abacus*; DEXI face trimitere și la gr. ἄβαξ, -κος; CIORĂNESCU indică etimologiile fr. *abaque*, it. *abbaco*, iar din it., prin ngr. ἄμπακος, pentru varianta învechită *ambac*; cf. și TDRG[3]. Cuvântul nu se află în textul grecesc K (vezi p. 428). Traducătorul *Hronografiului...* îl va fi preluat din limba greacă, după cum atestă forma cuvântului, independent de sursele grecești, și îl utilizează cu sensul „tablă, placă utilizată pentru scris și socoteli": *Cumpăta împărățiĕ cu scrisorili și cu **ambacul** grecesc* (f. 481[r]). Acest sens nu este surprins în DA, iar dintre dicționare, SCRIBAN, unde se indică și etimologiile în funcție de perioada în care a putut pătrunde acest cuvânt în limbă: lat. *ăbăcus, -i*, ngr. ἄβαξ, fr. *abaque*, precizează pentru sec. al XVIII-lea forma *ambac* < ngr. ἄμπακος, cu sensul „placă (tăbliță) de scris; socoteală". Atestarea din *Hronograf...* indică faptul că acest cuvânt a pătruns în limba română încă de la mijlocul sec. al XVII-lea.

ambăcári s.m.sg. < *ambac* + suf. *-ar*. Cuvântul nu este înregistrat în dicționare. În *Hronograf...* are sensul „persoană care ține socotelile". Faptul că traducătorul formează de la *ambac* un derivat nume de agent este o dovadă în plus că acest termen îi era familiar: *Era* [...] ***ambăcari** foarte adânc a luarĕ sama, mii de legheoni și de întunĕrece* (f. 433[r]).

(a) anathematisí/(a) anaftematisí vb. IV, tranz. sunt forme de la aoristul gr. ἀναθεματίζω. În DA (s.v. *anatematiza*) se indică și etimologia greacă și este înregistrată varianta *anatematisi*; SCRIBAN, de asemenea, prezintă această variantă, indicând ca etimologie ngr. și vgr. ἀναθεματίζω, fr. *anathématiser*. Cu sensul care apare și în *Hronograf...*, „a lovi cu anatemă, a afurisi, a blestema, a proclețí", cuvântul este ilustrat în DA cu citate din DOSOFTEI, V.S.[41] Se

[40] Vezi V. Arvinte, studiul lingvistic la MLD, III, LEV., p. 8.

[41] Vezi și Laura Manea, *op. cit.*, p. 415–416.

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

întâlnește și în BIBLIA 1688, cu aceeași formă provenită din aoristul verbului grecesc[42]. Atestările din *Hronograf...* sunt anterioare: *Pre alț bogonosăți părinț și bărbaț svinț i-au* ***anathematisât*** *acesta spurcat de împărat* (f. 348[r]); ***Anafthematisârâ*** *pre aceștě și pre toți eriticii* (f. 463[v]).

anthipát s.m. < mgr. ἀνθύπατος, DA. Cu sensul „proconsul (având și funcție de judecător)", cuvântul este atestat în DA (s.v. *antipat*) în COD. VOR., MINEIUL 1776. În epocă, *anthipat* apare în DOSOFTEI, V.S.[43] și în DOSOFTEI, N.A. (f. 168[r.v], f. 297[r]), unde este preluat din textul lui Kigalas (p. 259). În *Hronograf...*: *Și-l boieri de-l fĕce* ***anthipat*** (f. 446[r]).

apắs subst. – postverbal de la (*a*) *apăsa*, DA. Cu sensul „asuprire", cuvântul este consemnat în DA (s.v.) la Nicolae Costin, în LET. I, A. TDRG[3] prezintă o atestare din DOSOFTEI, PAR. În *Hronograf...* se află o atestare mai timpurie: *Dac-au stătut împărat Alexandru, s-au potopit împărățiĕ persilor de* ***apăsul*** *lui* (f. 126[r]).

ápur ? < posibil lat. **por*[44]. Cuvântul nu este atestat în dicționare. În *Hronograf...* se întâlnește numai în locuțiunile conjuncționale *că apur ce*, *de apur ce* și are sensul „de vreme ce; deoarece": *Lumina fața lui Moisi ca soarele, c-apur ce grăisă cu Dumnădzău* (f. 43[v]); *De* ***apur*** *ce-și scosĕse nume mare, toț împărații să temĕ de dânsul* (f. 88[v]); *De* ***apur*** *ce au plâns mult într-acei 7 ai, i să făcusă ochii roșii ca singele* (f. 112[v], cf. f. 58[v], f. 92[v], f. 116[r], f. 120[r], f. 122[v] ș.a.).

árepa besĕrecii – această sintagmă, cu sensul „streașina de la cel mai de sus turn", este atestată în BIBLIA 1688 și în MINEIUL 1776 (DA, s.v. *aripă*). În *Hronograf...*: *L-au aruncat de pre* ***arepa besĕrecii*** *gios și acolo l-au omorât* (f. 157[v]).

avgústă s.f.< lat. *augustus*, *-a*, *-um*, DA. Cuvântul este preluat în *Hronograf...* din K (p. 330), ἀὐγούστα. Cu sensul din *Hronograf...*, „împărătească", cuvântul nu este ilustrat în DA (s.v. *august*) cu citate din limba veche. În epocă apare la DOSOFTEI, V.S., cu forma din latină, *augusta*[45], și în DOSOFTEI, N.A. (f. 179[v]). Atestările din *Hronograf...* sunt anterioare: *Și-i dzâsără* ***avgusta****, adecă împărătească* (f. 351[v], cf. f. 149[r]).

báștă s.f. < pol. *baszta*, DA; SCRIBAN propune pol. *baszta* și magh. *bástya*. 1) Cu sensul din *Hronograf...* „masiv de pământ (acoperit cu iarbă sau întărit cu zidărie sau cu îngrădituri de nuiele umplute cu pământ) ridicat în afara liniei fortificațiilor principale, spre a le proteja; meterez, bastion, tranșee, retranșament, redută", cuvântul este ilustrat în DA (s.v. *baștă*) cu citate din Miron Costin (LET. I), în mai multe locuri, în BIBLIA 1688, în Nicolae Costin (LET. I) și în Neculce (LET. II). Cu același sens este utilizat și în HERODOT, I. 458[46]. În *Hronograf...* se află atestări anterioare: *Tocmi zidiurili și* ***baștele*** *cetății Efhaitei* (f. 439[r]); *Dobândiră zidiurili cĕle mare și pusără steaguri prentr-însa și pren* ***baște*** (f. 477[v]). 2) În *Hronograf...*, cuvântul are și sensul „turn", prin care traducătorul glosează turcismul *culă*, pe care îl utilizează, deși conștientizează că este mai puțin cunoscut: *Închisără-l într-o culă de piatră în mare* [...]. *Iară împăratul* [...] *au trimis acolo unde era închis, într-acĕ culă, adecă* ***baștĕ****, ș-au învățat de l-au orbit* (f. 275[v]).

bílă s.f. < bg. било, DA; SCRIBAN indică sl. **било** „bârnă", rut. *biló* „trunchi", rus. било „mai (ciocan)"; CADE indică bg. било; aceeași etimologie se propune și în TDRG, DM, NDU, DEXI; cf.

---

[42] Vezi V. Arvinte studiul lingvistic la MLD, IV, NUM. p. 25.

[43] Vezi Laura Manea, *op. cit.*, p. 416.

[44] Vezi N.A. Ursu, *op. cit.*, p. 174: „Ne-am gândit și la posibilitatea ca el să fie, ca și fr. *pour* [...], prepoziția latină *pro* (pronunțată în latina populară *por*), cu sensul «en raison de, en vertu de». Forma lat. pop. *por* a putut deveni și în română **pur*, iar prin compunerea ei cu prepoziția *a* a putut rezulta forma **apúr*, accentuarea *ápur* putându-se produce, mai ales în Transilvania, sub influența accentului pe prima silabă a cuvântului, specific limbii maghiare".

[45] *Ibidem*, p. 423.

[46] „Apucară perșii mai nainte, de întrară și să suiră prin *băști*".

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

şi CIORĂNESCU. Sensul din *Hronograf...*, „trunchiul (sau parte din trunchiul) unui copac; bârnă" nu are atestări din epoca veche în DA (s.v.): *Pluteli de supt picioarile lor sânt făcute cruci de* ***bili*** *groasă, ca nişti trunchi* (f. 452^{r}).

bláznă s.f. < sl. **блазнъ (блазнй, блазна)**, DA. Sensul din *Hronograf...*, „om nătâng, prostănac", este înregistrat în DA pe baza unui citat din MOXA, C., unde are aceeaşi valoare adjectivală ca în *Hronograf...* În TDRG[3], cu valoare de substantiv, este înregistrat în PSALT. SCH., DOSOFTEI, V.S. În textul nostru: *Iară* ***blazna*** *de împărat, numai cum i-au grăit, atâta au şi prins bucuros să le hie pre voie* (f. 205^{r}).

boághe s.f. < magh. *bagoly*, DA, CADE, CIORĂNESCU, TDRG[3]; SCRIBAN propune magh. *bogoly*; NDU, DEXI indică magh. *boglya*. Cu sensul „buhă, bufniţă", cuvântul este atestat în DA (s.v.) la CANTEMIR. Se întâlneşte şi în BIBLIA 1688[47]. În *Hronograf...* este prezentă o atestare mai timpurie: *Iar bulgarul să izié în mânuli lui ca o* ***boaghe*** *în gura unui lup* (f. 404^{r}).

bogonosaţ s.m. < sl. **богоносъць**, DA. Cu sensul „cu frica lui Dumnezeu (propriu: care poartă pe Dumnezeu)", cuvântul este atestat în DA (s.v. *bogo-*) la DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf...* se află atestări anterioare: *Acel părinte* ***bogonosăţ*** *s-au închinat cu faţa până la pământ, cerşind iertăciune despre Dumnădzău* (f. 295^{v}); *Pre alţ* ***bogonosăţi*** *părinţ şi bărbaţ svinţ i-au anathematisât acesta spurcat de împărat* (f. 348^{r}).

bogoboréţ s.m. < sl. **богоборъць**, DA. Cu sensul „luptător împotriva lui Dumnezeu", cuvântul este atestat DA (s.v. *bogo-*) la DOSOFTEI, V.S. Se află şi în cronograful tradus de DOSOFTEI, N.A.[48]. *Hronografiul...* oferă atestări mai timpurii: *Spurcaţâi eretici şi* ***bogoboreţâi*** *să mâhniră şi să ruşinară, iară creştinii pravoslavnici să bucurară* (f. 355^{v}); *Eresâiě cě noaă despre iconoboreţ şi* ***bogoboreţi****, pre după ce o vestiră minciunoasă, pre toţi iconoboreţii îi anathematisârâ svinţii oteţi* (f. 559^{r}).

bogoslovíe s.f. < *bogoslov* + suf. *-ie*. Cu sensul din *Hronograf...*, „teologie", cuvântul este ilustrat printr-un citat din DOSOFTEI, V.S. (DA s.v. *bogo-*). În epocă l-am întâlnit şi la MILESCU, M. 102, 104 şi la N. COSTIN, L. 17[49]. *Hronografiul...* oferă o atestare: *Iară mai audz, omule, şi socotéşte întru cugetul tău pentru Hristos, Fiiul lui Dumnădzău, şi nu fii îndoit că când audz că să laudă Fiiul, atunce să arată edina slavnago, edino săştestvo, edina bojestvo şi alte* ***bogoslovii****, ce să cuvine ca unui Dumnădzău* (f. 550^{r}).

bóiniţă s.f. < sl. (rus) **божница**, DA. Cuvântul este înregistrat în DA (s.v.) cu sensul „loc de luptă", cu precizarea „numai la Dosoftei" şi este atestat în V.S.[50]. În textul *Hronografiului...* are alt sens, „casă de toleranţă": *Aşijdiré pre svinte măcinişe, fête curate, le au fost trimiţind la* ***boiniţa*** *cě de curvărie* (f. 170^{v}). *Boiniţă* traduce cuvântul πορνεῖα din pasajul: Τὰς παρθένους ἔβαλλον εἰς τὰ πορνεῖα διὰ ὕβριν [ρπα′] (p. 181) (= Pe fecioare le-au dus la bordeluri, pentru batjocură).

búlci s.n. < magh. *bolcsù (búcsú)*, DA. Cu sensul din *Hronograf...*, „serbare bisericească aniversară, praznic, hram; cf. chirvai", cuvântul este atestat în DA (s.v. *bâlci*) în mai multe locuri în DOSOFTEI, V.S. şi în BIBLIA 1688. În TDRG[3] prima atestare este din anul 1640. *Hronografiul...* prezintă două atestări: *Să să strângă toţi să facă* ***bulci*** *acelui chip, cum să dzâce svinţenie* (f. 101^{v}). În alt context, termenul se referă la o serbare în cinstea unui zeu: *Menelau împărat* [...] *s-au dus şi el acolo, la Crit, unde au fost acel* ***bulci*** *elenesc, cum le-au fost obicina bodzilor lor* (f. 132^{v}).

---

[47] Vezi V. Arvinte, studiul lingvistic din MLD, III, LEV. p. 21.

[48] În DOSOFTEI, N.A., cuvântul are două ocurenţe: „Spurcatul Neron cădzu în păgânie şi să fece el întâiul *bogoboreţ* şi gonaci cuvântului lui Dumnădzău" (f. 88^{r}, cf. f. 344^{r}).

[49] În N. COSTIN, L. 17: „Învăţat-au Noe pre ficiorii săi şi pre sămînţiia sa *bogoslovia* şi învăţături întru lucrurile dumnedzăeşti."

[50] În articolul *Ediţia cronografului numit „tip Danovici" şi problema paternităţii traducerii lui*, în „Cronica", XXXIV, 1999, serie nouă, p. 12, N.A. Ursu precizează că acest cuvânt este prezent în *Viaţa şi petreacerea svinţilor*, unde glosează cuvântul *stadiu*.

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

burdúv/burdúh s.n. – cf. *burduhan*, DA; în NDU este propus un primitiv *burd*, înrudit cu *burtă*; DEXI face trimitere la ucr. бурдюк „burduf". Cu sensul din *Hronograf*..., „sac primitiv făcut din pielea (argăsită) a (stomacului) vreunui animal (de capră, de vătui, de bivol, de nevăstuică), în care se păstrează sau se transportă diferite substanțe, precum: brânză, făină etc." (DA, s.v. *burduf*), cuvântul nu are atestări din epoca veche. L-am întâlnit în traducerea *Bibliei* din ms. *45* (21.14)[51]. În TDRG[3], prima atestare este din anul 1561. În *Hronograf*... se află mai multe atestări: *Iar dac-audzi Avraam aşĕ, el împlu un* ***burduh*** *de apă* (f. 11[v]); *Numai cum au sosit, au şi aflat 12* ***burduje*** *pline de galbeni* (f. 27l[v]; cf. f. 269[r], f. 508[v]).

butúc s.m. < lat. **bottum*, CIORĂNESCU; SCRIBAN indică etimologia gep. **buttuk*. În *Hronograf*... cuvântul are două sensuri. 1) Cu sensul „trunchi de arbore tăiat, curățit de crengi (și de coajă); bucată mai mare tăiată dintr-un astfel de trunchi; bucată groasă de lemn", cuvântul nu este atestat în limba veche în DA (s.v.). *Hronograful*... oferă câteva atestări în care acest cuvânt este utilizat ca termen de comparație: *Şi unde-i vădzu numai a doa dzi că dzac ca* ***butucii****, numai ce s-au spămîntat* (f. 93[r]); *Nu cutedza să iasă den cetate, că vedĕ cum dzac troadĕnii tăiĕți ca* ***butucii*** (f. 137[v]); *Dzăcĕ trupurele oamenilor ca* ***butucii*** *şi ca buciumii* (f. 144[r]). 2) Cu sensul „bucată groasă de lemn cu o gaură (sau cu două) în mijloc, în care se prindeau picioarele, mâinile sau gâtul prizonierilor și făcătorilor de rele; obezi, cătușe, fiare", acest cuvânt este atestat în DA (s.v.) la DOSOFTEI, V.S. și în HERODOT, I. 447[52]. În textul *Hronografului*... se întâlnesc atestări anterioare: *Alți-i pună la legătură. Alții cu picioarele în* ***butuci*** *şi pre alții în laţuje de hier* (f. 147[v]); *Acolĕ ĕste şi* ***butucul*** *care a fost pus în picioarele lui Hristos* (f. 187[v], cf. f. 259[v]).

camín (accentuat și **cámin**) s.n. < sl. **камина** „sobă, vatră", bg. **камин** „partea aceea a ridicăturii de pământ lângă care se clădește vatra", rus. **камин** „vatră", DA. Cuvântul putea fi cunoscut traducătorului și independent de textul grecesc, dar și sub influența termenului καμίνος (K, f. 286), întâlnit aici. Cu sensul „cuptor", cuvântul este atestat în DA (s.v. *cămin*) la DOSOFTEI, V.S. În TDRG[3] (s.v.), *cămin* este înregistrat cu același sens în BIBLIA 1688. *Hronografiul*... oferă atestări mai timpurii: *Marsără la dugheană unde făcĕ jidovul sticle şi abătu de aprinsă* ***caminul*** *foarte tare şi luă pre copil şi-l aruncă acolo, într-acel* ***camin*** *plin de foc, şi astupă* ***caminul*** *la gură cu o tablă de hier* (f. 287[r], cf. f. 287[v]).

cărtuláre s.f. < mgr. χαρτουλάριος, DA. Cu sensul „om care știe carte (multă); om învățat, erudit, cult", cuvântul este atestat, cu forma de masculin, în ANON. CAR., MOXA, C., DOSOFTEI, V.S., NECULCE, LET. II (DA s.v.). În *Hronograf*... se întâlnește forma de feminin, rară: *Au oblicit şi de Casăiĕ cum ĕste* ***cărtulare*** *şi-i în rând cu tvoreţâi, de faci irmoase şi samoglasne* (f. 426[r]).

ceasórnic s.n. < bg. (sau v. rus.) **часовник**, apropiat de *ornic*, DA. Cu sensul „aparat care arată ceasurile, ceas, ornic; orologiu, pendulă", cuvântul este atestat prima dată în ANON. CAR. (DA s.v.). L-am întâlnit și în M. COSTIN, O.[53] și la R. GRECEANU, 171[54], cu forma *ceasornec*. În *Hronograf*... se află o atestare: *Vru să puie* ***ceasornice*** *în Ţarigrad, să bată ceasuri, ca şi la Veneţâie* (f. 523[r]).

(a) cercătá vb. I, tranz. – contaminare din *cerceta* și *căta*, DA, SCRIBAN, CIORĂNESCU. În *Hronograf*...; cuvântul are sensul „a cerceta; a studia, a medita (asupra unui lucru), a cântări; a scruta". Cu această formă cuvântul este atestat la DOSOFTEI, V.S.[55], dar cu sensul „a cerceta; a se

---

[51] Vezi V. Arvinte, studiul lingvistic la MLD I, GEN., p. 66; în BIBLIA 1688 și în ms. *4389* se folosește sinonimul *foale*.

[52] „Fiind în *butucu* de her, ș-au tăiat călcâile și au scăpat".

[53] Vezi *Glosarul*. Cu forma *ceasnic* cuvântul este atestat și în cronica lui Radu Greceanu, cf. Ovid Densusianu, *op. cit.* p. 125.

[54] „Trimițând Mării-Sale și semn de dragoste un *ceasornec*".

[55] Vezi și Laura Manea, *op. cit.*, p. 336, unde autoarea aduce și un alt exemplu decât cel din DA, din DOSOFTEI, V.S.: „Veniia [...] de *cercăta* pre toți călugărașii pre la chilii" (sept. 24[v]/7).

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

interesa de cineva (spre a-i veni în ajutor), a vedea de cineva, a avea grija cuiva, a îngrji, a căuta", DA (s.v. *cerceta*). În DOSOFTEI, PAR. este folosit substantivul *cercătare*, cu sensul „vizită făcută cuiva pentru a-l pedepsi"[56]. În *Hronograf...*: *Carele va cercăta de amărunt cuvântul acesta şi va sămălui aii făcând începătură de la Ishoda Chiga* (f. 529ᵛ); *Nu te mai sâli a cercătarĕ adâncurile lui Dumnădzău* (f. 549ʳ).

chiparís s.m. < ngr. κυπαρίσσι, κυπάρισσος, DA. Cu sensul „arbore răşinos din familia coniferelor, cu frunziş verde închis, care nu se veştejeşte iarna", cuvântul este atestat la DOSOFTEI, V.S., BIBLIA 1688 (DA, s.v. *chiparos*). L-am întâlnit şi în VARLAAM, L. 223, 228. TDRG[3] (s.v. *chiparos*) prezintă atestări din ÎNV. şi ANON. CAR. În *Hronograf...*: *Vădzu în vis unde crescusă în ograda ei un* ***chiparis*** *frumos* (f. 403ʳ).

chíşiţă s.f. < sb. кичица şi bg. китица, DA. Cu sensul „moţul de păr la încheietura dindărăt deasupra copitei calului sau a boului; pinten; p. ext. scobitura de deasupra copitei, glezna calului", cuvântul este atestat, după DA (s.v.), în ANON. CAR. În *Hronograf...*: *Au fost îmblând în sânge cu caii până în* ***chişiţă*** (f. 202ᵛ).

(a) cimpotí vb. IV, intranz. – cuvânt onomatopeic derivat din rădăcina *cimp-* + suf. *-ot*, pentru care cf. *şipoti*, *sopoti*, *(z)bocoti*, *clocoti* etc., DA. *Cimpoti* este utilizat în *Hronograf...* cu două sensuri: 1) „A năvăli, a se arunca dintr-o dată asupra cuiva cu gândul de a-i face rău", neînregistrat în DA (s.v.), unde cuvântul este ilustrat cu un citat din literatura folclorică: *Numai ce au ieşit den săcriiu dascalul împăratului, îmbrăcat cu alte haine şi cu sabiĕ zmultă amână şi* ***cimpoti*** *cu sabiĕ asupra împăratului* (f. 150ʳ); *Fără vĕste şi* ***cimpoti*** *asupra împăratului cu un toiag mare* (f. 422ʳ). 2) Cu sensul „a ţâşni", cuvântul este folosit şi în DOSOFTEI, N.A.[57]. În *Hronograf...*: *Iară focul şi* ***cimpoti*** *pre naştere-i dentre picioare-i* (f. 425ᵛ).

ciopátă s.f. < magh. *csapat* „ceată, trupă, grămadă" (< *csapni* „a tăia, a amputa", cf. *csapatos* „bătut bine"), DA[58]. Cuvântul are sensul „bucată de carne tăiată sau ruptă din trupul unui om sau al unui animal" şi nu are atestări din epoca veche în DA (s.v.). În *Hronograf...*: *Pre acel bou, l-au giunghiat şi l-au tăiat* ***ciopăţi*** *şi au pus lemne unde au fost locul cel de jirtfă* (f. 82ᵛ).

cóbză s.f. < rut. (şi rus., pol., ceh.) *kobza*, DA. Cu sensul din *Hronograf...*, „instrument muzical întrebuinţat la ţară spre a acompania alte instrumente, de obicei vioara", cuvântul nu are atestări din epoca veche. În HERODOT, I. 11, am întâlnit termenul *cobzar*. În *Hronograf...*: *Dĕderă în surle şi în nagarali şi în toate organeli şi* ***cobzăli*** (f. 404ʳ).

corcódil s.m. < ngr. κροκόδειλος, lat. *crŏcŏdīlus*, *-i*, sl. крокодилъ, DA; în K, κροκόδειλος (p. 288). Cuvîntul este definit ca „reptilă amfibie în forma unei şopârle uriaşe, puternică şi foarte mâncăcioasă, care trăieşte de-a lungul fluviilor din ţările tropicale şi mai ales în apele Nilului" şi este ilustrat în DA (s.v. *crocodil*) cu un citat din HERODOT, I. Se întâlneşte şi în BIBLIA 1688, în ms. *45* şi în ms. *4389*[59]. În *Hronograf...* se află o atestare mai timpurie, cu varianta *corcodil*, formată prin metateză, şi cu accentul ca în neogreacă: *Pre atunce au ieşit şi* ***corcodili*** *dentr-acĕ apă a Nilului şi*

[56] Vezi Felicia Şerban, *Din lexicul scrierilor lui Dosoftei*, în „Dacoromania", serie nouă, II, Cluj-Napoca, 1996–1997, p. 334.

[57] În ms. *3456*: „Lovi sânta icoană în piept şi-ndată *cimpoti* singe mult" (f. 226ᵛ).

[58] Vezi şi discuţia asupra etimologiei acestui cuvânt, pe care o face A. Avram în *Comentarii şi ipoteze etimologice*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006, p. 49-50. Părerea sa este că etimologia maghiară nu este certă şi că A. Philippide, în *Originea românilor*, II. *Ce spun limbile română şi albaneză*, Iaşi, 1927, p. 706, ar putea avea dreptate să spună că, la fel ca şi alb. *copë*, de care îl apropie pe rom. *ciopăţi* (pl.), acesta are origine „obscură".

[59] Vezi V. Arvinte, studiul lingvistic din MLD, III, LEV. p. 20–21; în ms. *4389* şi în BIBLIA 1688 se întâlneşte în sintagma *corcodelul cel de pământ*, iar în ms. *45*, în aceeaşi sintagmă, cu forma *crocodel*.

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

mulț oameni au mîncat ș-au pierit de dînși (f. 290ʳ). Se întîlnește în pasajul corespondent în traducerea din Kigalas, în DOSOFTEI, N.A., cu forma *crăcodili* (f. 195ᵛ).

(a) **defăimá** vb. I, tranz. < lat. **diffamiare* (=*diffamāre*), DLR. Cu sensul „a vorbi de rău, a pune (cu rea-credință) într-o lumină defavorabilă, a blama, a calomnia, a denigra, a discredita", cuvântul este atestat în CHEIA ÎN., C. CANTACUZINO, în CM I, în anul 1700 (DLR s.v.). *Hronograful...* prezintă o atestare: *Au învățat pre un diiacon al său de s-au suit de le-au scos ochii, **defăimând** că n-au ochi să vadză* (f. 393ʳ).

elefantín/lefantín, -ă s.n., s.f. < lat. *ĕlĕphantus, -i*, gr. ἐλέφαντος (genitivul lui ἐλέφας), ngr. ἐλέφαντας, DLR; ca determinant adjectival, în K, ὀόντια ἐλεφάντινα „dinți de elefant; colți, fildeși" (p. 101). Formele din *Hronograf...*, *elefantin*, *lefantină*, *lefantin* sunt rezultatul poliglotiei traducătorului. El a utilizat și forma fără *e* inițial, ca în slavonă, ѧєфѧнтъѧъ, „ἐλέφας, elephas", MIKLOSICH (s.v.), dar nu a preluat grupul consonantic *nd*, ca în slavonă și ca în neogreacă, unde ντ se pronunță *d*, ci forma cu pronunția *nt*, ca în latină și greacă veche. Cuvîntul era un neologism, termenul prin care se desemna de obicei realitatea respectivă fiind turcescul *pil*, după cum reiese și din glosă. Din folosirea a trei variante pentru același cuvânt și din fonetismul lor se observă efortul de a găsi o formă potrivită, prin sinteza, în acest caz, din trei limbi cunoscute, și de a o adapta limbii române. Cu sensul „animal masiv, cu o trompă lungă și incisivii transformați în colți lungi, din fildeș etc.", cuvîntul este ilustrat în DLR (s.v. *elefant*) cu un citat din BIBLIA 1688, unde are forma *elifand*, influențată de pronunția grecească. Se întâlnește și în HERODOT, I. p. 172, cu forma actuală, *elefant*, și la p. 250, glosat prin termenul mai cunoscut în epocă: ***elefanzi**, adecă pili*[60]. În *Hronograf...* se află atestări anterioare. Într-un loc, cuvântul este glosat, ca în HERODOT, I.: *Dinți de **elefantini*** (f. 75ʳ); *Vădzură **lefantinele** și leii cei învățați și să foarte îngroziră* (f. 142ʳ); *Luară turcii de la pers cămile multe și **lefantini**, adecă pili, tot cu povoară* (f. 507ʳ).

fáeș adj. < magh. **fajos*, derivat din *faj* „neam, rasă", DA. Cu sensul „de soi bun, de neam bun, ales, nobil", cuvântul este ilustrat în DA (s.v.) cu un citat din HRONOGRAF (a. 1760). În TDRG[3] (s.v. *faieș*) apare atestat și din N. COSTIN, L. Îl aflăm și la DOSOFTEI, N.A.[61]. *Hronograful...* oferă o atestare anterioară: *Atâta era mare acel măr și **faeș**, cât s-au mirat și împăratul* (f. 256ʳ).

fâicav adv. < sl. ѳлъкдвъ, DA. Cu sensul „gângav", cuvântul este atestat, după DA (s.v.), în CANTEMIR, HR., în mai multe locuri, ca adjectiv. Textul *Hronografului...* prezintă o atestare mai timpurie, cu valoare adverbială: *Și-i dzâcě Făicavul căce grăiě **făicav*** (f. 376ᵛ, cf. f. 29ᵛ).

(a) **feleluí** vb. IV, tranz. < magh. *felelni*, DA. Cu sensul „a-și lua asupra sa răspunderea pentru ceva", cuvântul este atestat, după DA (s.v.), în COD. VOR. *Hronograful...* oferă o atestare: *Iară patriarhul dac-au vădzut că nu va mai hi într-alt chip, nice să va mai întoarce firă împăratului* [...], *l-au lăsat **să feleluiască** el cu sufletul său naintě lui Dumnădzău* (f. 205ᵛ).

feleluiát subst. < magh. *felelet*, DA. Cuvântul are sensul „răspuns" și se întâlnește într-un document din anul 1690 (DA s.v. *feleleat*). *Hronograful...* prezintă o atestare anterioară: *Dac-au vădzut că n-au creștinii nice un **feleluiat** despre împăratul, nici de bine, nici de rău, s-au sculat și s-au dus tocma la Râm, la împăratul Ualian* (f. 221ʳ).

furníc s.m. – variantă a lui *furnică* < lat. *formīca, -ae*, DA. Cu sensul „mică insectă din ordinul himenopterelor", cuvântul, cu forma de feminin, este ilustrat pentru epoca veche cu un citat din BIBLIA 1688. În *Hronograf...* este prezent cu o variantă lexicală, de substantiv masculin: *Și-i gătiră*

[60] V. Bogrea, în *Studii de semantică, I. Observații semantice asupra „Irodot"-ului de la Coșula*, p. 409, numește această explicație „glosă populară", sintagmă care se referă, desigur, la faptul că termenul turcesc, *pil*, era cunoscut și utilizat.

[61] „Era frumos și *faeș*, în bună făptură foarte" (f. 3ᵛ).

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

în mijlocul cetății, unde era loc larg și ieși împăratul cu oștile, ș-au ieșit și cetățénii ca ***furnicii*** *să prăvască* (f. 230^{v}).

gheométru s.m. < vgr. γεομέτρης, cf. SCRIBAN; fr. *géomètre*, lat. *geometra*, DM, DEX^{2}; fr. *géomètre*, lat. *geometra*, germ. *Geometer*, NDU; fr. *géomètre*, DEXI. Cu sensul învechit „inginer hotarnic", „topograf", în forma *geometru*, este semnalat în DA (s.v.), iar cu forma *gheometru*, în GOLESCU, Î. (1824), fără precizarea sensului. În TDRG^{3} (s.v. *gheometru*) este atestat în CANTEMIR, I.I., dar cu sesul „specialist în geometrie". În *Hronograf...*, cuvântul este cunoscut traducătorului independent de textele grecești (vezi K 348): *Împăratul trimisă de dusără acolo, unde-ș făcè Petrona casă, niște meșteri de acèè treabă, ce le dzâcè* ***gheometri****, adecă socotitori și măsurători de pământ* (f. 381^{v}).

gomón subst. < sl. (rus.) **гомонъ** „gâlceava, larmă", DA, cf. MIKLOSICH (s.v.) „strepitus". Cuvântul este înregistrat în DA cu sensul „adunare, sfat", fără atestări din limba veche. În *Hronograf...*, cuvântul este utilizat cu sensul etimologic „ceartă, larmă; vacarm": *Ei au fost audzind trăsnete mari și* ***gomon*** *de oameni mulți și tropot de cai și sunet de sahaidace* (f. 87^{r}); *Audzi* ***gomon*** *mare la beséreca lui Dumnădzău* (f. 90^{v}); *Audzând zuzăt și* ***gomon*** *de mulțâme de glasuri de oameni, îndată au și încălecat* (f. 274^{v}).

(a) gomoní vb. IV, intranz. < derivat din *gomon*, cf. rus. гомонить „a lărmui", DA. Cu sensul „a sta de vorbă, a vorbi", cuvântul nu este ilustrat în DA (s.v.) cu citate din limba veche. În TDRG^{3} (s.v.) prima atestare este din ANON. CAR. *Hronografiul...* prezintă o atestare mai timpurie: *Și audzi glasul copilașului unde* ***gomonié*** *și grăié cu oarecini în camin* (f. 287^{r}).

grái s.n. – postverbal din *grăi*, cf. sb. грана „vorbire", DA. În *Hronograf...* are sensul „înțelegere, învoială", neînregistrat în dicționare: *Numai* ***graiul*** *ni-i așé: den vasă câte să vor faci de trecut oștili, pe câte vom împlé noi cu oștèni de ai noștri, a noastre vor fi* (f. 458^{v}).

grecioásă adj. – derivat de la *greu*, DA. Cu sensul „care poartă un făt în pântece", cuvântul este atestat în BIBLIA 1688, DOSOFTEI, V.S., PS. În TDRG^{3}, prima atestare este din ÎNDR. LEG. În *Hronograf...: I-au învățat să spintece o muiére* ***grecioasă*** *și să-i scoață cuconul den pântece-i* (f. 325^{v}).

hab s.n. – et. nec. Cuvântul este atestat în DA cu forma de feminin, *habă*, ilustrat cu citate din literatura populară. Cu sensul „adunare la care oamenii se întâlnesc să vorbească, să cânte, să danseze etc.; p. ext. ședătoare", am întâlnit cuvântul în DOSOFTEI, N.A.[62]. *Hronografiul...* prezintă mai multe atestări: *Ș-au învățat împărăteasa pururé să strângă giocuri și* ***haburi*** *acolo, la acel chip a ei, să gioace și să să desfătédză oamenii pentru sănătatè împărătèsei* (f. 238^{r}); *Ce-i era mai giocuri și de* ***haburi*** *și de vesălie ce avé cu fête și cu nevéste* (f. 398^{r}); *În toată vrémé strângé* ***haburi*** *și giocuri cu surle și cu tâmpeni* (f. 238^{r}).

haidău s.m. < magh. *hajtó*, DA. Cu sensul „servitor însărcinat cu paza vitelor mari, mai ales boi și vaci; bouar, văcar", în DA (s.v.), cuvântul nu are atestări din epoca veche. În TDRG^{3} (s.v.), prima atestare este din anul 1608. În *Hronograf...*: *Acel armaș au dat pre cucon pre mâna unui* ***haidău*** *al său și-l învață să-l lépede în pădure* (f. 116^{v}); *Chira spusă că éste fecior acelui* ***haidău*** *ce paște boii acelui armaș a împăratului* (f. 117^{v}).

(a) hăolí vb. IV, tranz. – derivat din *aoleo*, cu sensul originar „a striga aoleo", DA. Cu sensul „a boci, a văicăra, a plânge", cuvântul este atestat în DA (s.v. *aoli*) la DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf...*: *Să tânguié cu bocet și cu amar și cu glas* ***hăolié****, cu foc mult, de la adâncul inimii sali pre Leon, fiiu-său* (f. 415^{v}).

hólcă s.f. < dintr-o formă ruteană corespunzând rusescului голка „răscoală", DA. Sensul cuvântului este „zgomot, gălăgie, larmă făcută cu gura, toi; sfadă" și este atestat în DA (s.v.) la DOSOFTEI, V.S. În TDRG^{3} (s.v.) cuvântul este înregistrat la DOSOFTEI, PS. *Hronografiul...* oferă o

[62] „Strângea acole nărod la prăvit și la *haburi* și giocuri cu tâmpene" (f. 157^{v}).

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

atestare mai timpurie: *Să fĕce sunet şi* ***holcă*** *mare în Ţarigrad şi să jecuiră casă şi dughĕne fără număr* (f. 278[r]).

ierosăl s.m. < ιερόσυλος „hoț de biserici; profanator", DNR. Cuvântul este înregistrat în DA (s.v. *ierosilie*) cu forma *ierosilios*, fiind atestat în PRAV. MOLD. În *Hronograf...* are drept coresponent în textul grecesc substantivul feminin ιεροσυλία K (p. 332), dar, desigur, traducătorul cunoştea şi masculinul ιερόσυλος, pe care l-a adaptat fonetic şi, conştientizând că nu era în uz, l-a glosat: *Şi-ş luă platĕ de la Dumnădzău, ca un* ***ierosăl****, adecă ca un fur de svânta besĕrecă* (f. 354[v]).

ispravlénie s.f. < sl. **исправлениѥ** „κατόρθωσις correctio", MIKLOSICH (s.v.). Cu sensul „faptă bună; realizare", cuvântul este atestat în DA (s.v. *isprăvi*) la DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf...* se află atestări anterioare: *Au pus pre* ***ispravlenie*** *besĕreca ş-au făcut postavlenie noaă şi multe mitropolii* (f. 460[v]); *Să poţi urma* ***ispravleniele*** *părinţâlor tăi, cĕle bune* (f. 596[v]).

(a) **însâ(m)brá** vb. I, tranz. < lat. pop. **insimulo, -are* (derivat din *in simul* „împreună, în acelaşi timp"), cu aceeaşi epenteză a lui *b* între *m* şi *l* (devenit în românește *r*), ca în fr. şi prov. *ensemble*, cf. *sâmbră*, *simbrie* (DA). Cu sensul „a se întovărăşi, a se asocia, a se însoți cu cineva (în vederea unui scop sau în serviciul unei cauze comune), cf. *înceti*; p. ext. a se uni", cuvântul este atestat în DA (s.v. *însâmbra*) la DOSOFTEI, MOL. Se întâlnește şi în DOSOFTEI, V.S.[63] şi în DOSOFTEI, N.A.[64] În *Hronograf...* are sensul „a uni": *Nu să poate potrivi nice* ***a să însâbrari*** *firile a îngeri cu a oameni* (f. 552[v]); *Împreunare facem cu Dumnădzău şi ne* ***însâ(m)brăm****, de sântem neîmpărțâț şi neusăbiț de svânt trupul său şi de cinstitul şi dumnădzăescul sânge* (f. 552[v]).

întrádă s.f. < mgr. şi ngr. εντράδα < it. *entrata* „rentă, venit, câştig", GHIOVANIS. Cuvântul nu este înregistrat în dicționarele românești. Pasajul în care se întâlnește în *Hronograf...* este o extensiune narativă a traducătorului, fără corespondent în textele grecești (v. K 321). În *Hronograf...*, *întradă* are sensul „leafă, venit", iar forma greacă este adaptată limbii române: *Şedĕ dascalul acela în casă împărătești, aproape de Svânta Sofiĕ şi avĕ* ***întradă****, adecă leafă mare şi obroc de la împărățâie* (f. 338[v]).

învârvomát – participiul verbului *învârvoma* < sl. **врѣхомь** „cu vârf, îndesat", DA. Cu sensul „covârşitor, perfect", o folosire figurată de la sensul etimologic, cuvântul este ilustrat în DA (s.v. *învârvona*) cu trei citate din DOSOFTEI, V.S. Se întâlnește, cu acelaşi sens, şi la DOSOFTEI, MOL.[65]. În *Hronograf...*, cuvântul este utilizat cu sensul etimologic „îngrămădit, învârfuit": *Să împlusă ruptura acĕ de zâdiu de trupuri de oameni morț,* ***învârvomaț*** *unii preste alț* (f. 477[v]).

jlătĕniță s.f. < sl. **жлътѣница** „κρόκος, crocus", MIKLOSICH. Cuvântul nu este atestat în dicționarele românești. Sensul etimologic este „şofran". În *Hronograf...* are sensul „verdețuri, plante comestibile": *Să mănânce cărnile acĕlĕ într-acĕ noapte friptă pre foc şi adzâme cu* ***jlătĕniță*** (f. 538[v]). Pasajul în care apare acest cuvânt este de sorginte biblică. Traducătorul a utilizat în această situație împrumutul slavon. În alt loc, în acelaşi context, termenul este redat în română prin *verdețuri amară* (f. 35[r]). În mai multe texte din epocă, traducătorii au preferat împrumutului traducerea în diferite moduri: în BIBLIA 1688 *azime cu papadie*, în ms. *45 azime cu susaiu*, în ms. *4389*, *azimă cu susaiu*[66], în VARLAAM, L. 344, într-un pasaj unde se face referire la acelaşi fragment biblic, *adzâme cu amărăciuni*. În DOSOFTEI, N.A. este tradus prin *azime cu lăptuci de câmp* (f. 41[r]) şi *adzime şi amărăciune* (f. 69[v]).

---

[63] „Să te-*nsâmbredz* cu patriarhul", „Să fece nedespărțât de învățătoriul, *însâmbrat* la svinția sa toată vremea" ş.a., apud N.A. Ursu, *op. cit.*, p. 151.

[64] „[...] nici să te-*nsâmbredzi* cu strâmbii" (f. 194[r]).

[65] „[...] om-dragoste *învârvomată*" (f. 99[r]), apud N.A. Ursu, *op. cit.*, p. 151.

[66] Vezi MLD, II, EX., p. 112–113.

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

lámură s.f. < lat. *lāmĭna*, *-am* „bară sau placă de aur, de argint etc.", DLR[67]. Ca determinant pe lângă substantive ca „aur", „argint" etc. cuvântul are sensul „metal de cea mai bună calitate, cu un înalt grad de puritate" şi este înregistrat în HERODOT, I., BIBLIA 1688 (DLR s.v.). În *Hronograf...* se află o atestare mai timpurie: *Templul, ce să dzâce catapetazma besĕrecii, fiind făcut tot de argint* ***lamură*** (f. 459^{v}).

lehúsă s.f. < ngr. λεχοῦσα, DLR. Cu sensul „nume dat femeii în primele săptămâni după naştere până la restabilirea sănătăţii; femeie care a născut (şi stă încă în pat)", cuvântul apare în BIBLIA 1688 (DLR, s.v. *lehuză*). În *Hronograf...*, găsim o atestare anterioară: *Era pusă icoana într-un unghi deasupra căpătuiului jidovcei ceii* ***lehusă*** (f. 337^{v}).

lĕtopisăţ (accentuat şi **lĕ́topisăţ**) s.m. < sl. лѣтописецъ, DLR. Cu sensul etimologic „cronicar", cuvântul este ilustrat în DLR (s.v.) cu un citat din NECULCE, L. G. Ivănescu presupune că acest termen, însemnând iniţial „scriitor al anilor", este unul dintre cuvintele care au pătruns în limba română, „în clasa boierească şi administrativă", între secolele al XIV-lea şi al XVI-lea, din slava literară[68]. *„Hronograful...* confirmă existenţa în epocă a acestui sens prin mai multe atestări: *La ace şcoală acelui dascal era strânsă toate cărţâle den lume, precum scriu* ***lĕtopisăţâi*** (f. 338^{v}); *Am lăsat să scrie alţ* ***lĕtopisăţi*** (f. 524^{v}); *De-aicĕ vor scrie den ce să vor faci mai nainte alţi* ***lĕtopisăţ****, precum am scris şi noi aicĕ* (f. 592^{r}).

limán s.n. < tc. *liman* „port", DLR; SCRIBAN indică etimologiile tc. *liman*, ngr. λιμένας, λιμάνι, sl. лименн şi лиман, rus. лиман, rut., bg. лиман, vgr. λιμέν; cf. şi CIORĂNESCU. 1) Cu sensul „port" cuvântul este ilustrat prin citate din HERODOT, I., N. COSTIN, L., CANTEMIR, I.I. II, FN (DLR s.v.). În *Hronograf...* este prezentă o atestare anterioară: *S-au făcut un* ***liman*** *cât încap şi astădz corabii, câte de multe* (f. 279^{r}); *Să iviră nişte catarge întrând în* ***liman****, adecă în stanişte* (f. 499^{r}, cf. f. 296^{r}). 2) Cu sensul „gură de vărsare a unui fluviu, care a fost inundată de mare şi transformată într-un golf alungit; estuar", cuvântul nu are atestări din epoca veche (DLR s.v.). În *Hronograf...*: *Ieşind corabiĕ în carĕ întrasă pentr-acel* ***liman*** *strâmt, i-au lovit furtună* (f. 320^{v}).

mănós, -oásă adj. < *mană* + suf. *-os*. Cuvântul are sensul „favorabil pentru culturi" şi este înregistrat în ANON. CAR. (DLR s.v.). *Hronograful...* oferă o atestare mai timpurie: *O ploaie foarte bună şi* ***mănoasă****, cât au început a răsări toate lucrurile* (f. 83^{r}).

(**a se**) **mătí** vb. IV, refl. – probabil o adaptare după ngr. ματαιώνω „a zădărnici, a pierde", DNR. Cuvântul nu este înregistrat în dicţionare. În *Hronograf...* apare cu sensul „a se pierde, a se distruge". Traducătorul utilizează şi un substantiv format de la acest verb: ***Mătindu-să*** *preuţâiĕ, adecă pierdzându-o jidovii şi rătăcindu-să, de nevoie şi* ***mătire*** *de pravilă să face* (f. 565^{r}).

muieráreţ s.m. < *muiere* + suf. *-areţ*, DLR. Cu sensul „afemeiat", cuvântul este ilustrat în DLR (s.v.) printr-un citat din DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf...*: *Au fost şi curvar şi* ***muierareţi****, atâta cât de ar hi putut câte muieri vedĕ cu ochii, toate să fie a lui* (f. 424^{r}, f. 73^{v}).

naceálnic s.m. < rus. начальник, DLR. Cu sensul învechit „şef al unui serviciu sau al unei instituţii (civile, militare sau religioase); conducător; comandant", cuvântul este ilustrat cu citate din HERODOT, I., BIBLIA 1688 (DLR s.v.). În *Hronograf...* se află atestări anterioare: *Dentr-aceştĕ să trage şi Mehmet,* ***nacealnicul*** *sarachinĕnilor* (f. 471^{r}); *N-au fost supus supt oblastiĕ nemărui, ce au fost crai* ***nacealnic*** *în ţara lui* (f. 517^{r}, cf. f. 474^{r}, f. 553^{v} ş.a.).

---

[67] Vezi discuţia etimologică asupra acestui cuvânt în Teofil Teaha, *Cuvinte latineşti moştenite în graiurile româneşti actuale*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, p. 266. Autorul arată că poate fi acceptată şi etimologia lat. *lamnula* < lat. *lam(i)na*, propusă în CADE.

[68] Vezi *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea, 1980, p. 495. Despre acest cuvânt, Ivănescu spune că „s-a substituit mai târziu lui *leatopis* «cronică», «anale»", şi anume în secolul al XVI-lea.

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

(a) **năbușí** vb. IV, intranz. < scr. *nabušiti*, DLR. Cu sensul „a năvăli; a invada", cuvântul este atestat în Miron Costin (LET. I), N. COSTIN. L. și CANTEMIR, HR. (DLR s.v.). *Hronograful...* oferă o atestare anterioară: *Năbușiră cu toții la Țarigrad, de-l încungiurară și de pre uscat și de pre mare* (f. 327^{r}).

omănáș s.m. < *omen-* (tema veche a lui *om*) + suf. *-aș*, DLR. Cu sensul învechit și popular „om (mic de statură)", cuvântul este înregistrat la CANTEMIR, HR. (DLR s.v.). *Hronograful...* prezintă o atestare mai timpurie: *Să afla Rovoam la Ierusalim cu omănașii, cât rămăsase la dânsul* (f. 79^{v}).

pălărie s.f. < probabil it. *cappelleria*, DLR; *părărie*, cu *r* disimilat la *l*, cf. it. *capelleria*, NDU[69]. Doru Mihăescu[70] propune mgr. ἀπαλαρία. Cu sensul „obiect folosit pentru acoperirea capului, format dintr-o calotă (cu borurile de forme variate) și confecționat din fetru, catifea, pai, piele", cuvântul este ilustrat cu un citat din Nicolae Costin, în LET. II. (DLR s.v.). În TDRG^{3} (s.v.) este înregistrat în LEX. MARS. În *Hronograf...*: *Și-l îmbrăcă cu căftan și-i dède și pălărie scumpă de-i pusără în cap. Și-i dzâsă: „Pasă de fii patriarh întru nărocul împărățâii mêle* (f. 481^{v}); *De la boierie ce să cheamă chesari panipersevastos, au fost purtând pălării roșii cu aur, până la boierie ce să dzâci stratopedarhul, iară de la acesta până la boierie lui curopalat pre rând au fost purtând pălării prisne sirmă* (f. 573^{r}); *Gheorghie Școlariul fu patriarhul Țarigradului* [...]. *Și-i dède sângur împăratul toiag de argint și pălărie scumpă de-i pusără în cap* (f. 589^{r}).

pestréf s.n. < ngr. πεστρέφι, DLR; TDRG^{3} propune tc. *peşrev*. Cuvântul era cunoscut traducătorului independent de textul grecesc (vezi K 445 unde, în contextul corespondent din *Hronograf...*, nu există). Cu sensul învechit „preludiu, uvertură (în muzica turcească)", cuvântul nu are atestări din epoca veche în DLR (s.v.). În TDRG^{3} (s.v.) prima atestare este din Gheorgaghi, în LET. În *Hronograf...* atestare este anterioară: *Începu a cânta grecul tot acela glas ș-acela pestref, cât s-au mirat sângur împăratul de dăscălie musâcăi grecească* (f. 496^{v}).

piélm s.n. – et. nec., DLR; SCRIBAN face trimitere la albanezul *mjel* „făină"; DM, la ngr. πέλμα „talpă"; DEXI trimite la lat. *pegma* < gr. πῆγμα „consistență; materie coagulată". Cu sensul popular „făină de grâu, de porumb sau (mai rar) de alte cereale (de cea mai bună calitate); spec. făină de grâu adăugată în aluatul de mălai pentru turtă; făină albă care se pune pe aluatul de pâine, ca să nu se lipească", cuvântul este ilustrat în DLR (s.v.) cu un citat din BIBLIA 1688. *Hronograful...* oferă o atestare mai timpurie: *Nu am mai mult de o mână de pielm de făină într-o putină* (f. 81^{v}).

podalghíe s.f. < ngr. ποδαλγία, DLR. Cu sensul învechit „podagră", cuvântul este ilustrat în DLR (s.v.) cu un citat din N. Costin (LET. I). *Hronograful...* oferă o atestare anterioară: *Fiind împăratul bolnav de podalghie la picioare și la mâni, mai multu-i era viața în pat decât pre picioari* (f. 286^{r}).

(a se) **pohvălí** vb. IV, tranz., refl. pas. < sl. похвалити, DLR. Cu sensul „a lăuda, a slăvi, a preamări, a proslăvi", cuvântul este înregistrat în DOSOFTEI, V.S., BIBLIA 1688. În *Hronograf...* atestările sunt mai timpurii: *Să slăvește Tatăl și să pohvălește Fiiul și să laudă Svântul Duh și tot un Dumnădzău să pomenește* (f. 197^{r}); *Toț-îl pohvăliră și i să închinară ca unui împărat* (f. 289^{v}; cf. f. 430^{r}). Cu sensul „a triumfa", cuvântul se întâlnește la CANTEMIR, HR. (DLR s.v. *pohfăli*).

polimár s.n. – et. nec. Cu sensul din *Hronograf...*, „cerdac, pridvor; foișor, balcon", cuvântul se întâlnește în BIBLIA 1688 și în NECULCE, L. (DLR s.v. *pălimar*). *Hronograful...* prezintă atestări anterioare: *Într-o dzi au fost ședzind Priiam împărat sus, în polimariul cetății* (f. 136^{v}); *Ieși împăratul într-un polimari despre mare și căută pre mare și vădzu corabie sosând* (f. 382^{r}).

---

[69] A. Philippide consideră substantivul *pălărie* un derivat din *păr*, cu sufixul *-ărie*, care a dat inițial **părărie;* vezi *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu, București, Editura Academiei, 1984, p. 51.

[70] Vezi *op. cit.*, p. 146.

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

povódnic s.m. < *povod*[1] + suf. *-nic*, DLR. În DLR (s.v.), definiția cuprinde mai multe sensuri. Două sunt înregistrate și în limba veche: „cal dus de căpăstru", la URECHE, L.; „cal care umblă liber, cal care umblă singur pe lângă trăsură" (DLR s.v.), cu atestări din URECHE, L., Nicolae Costin (LET. I) ș.a. În *Hronograf...* sunt prezente trei atestări ale cuvântului, dar este imposibil de distins la care dintre cele două realități se referă: *Ave Solomon* [...] *40 de mii de iape de prăsilă și 10 mii de armăsari sirěpi și 3 mii de bidivii învățați* ***povodnici****, tot cu șěle ferecate și cu țoltarele de mătasă* (f. 76[r]); *Întrară în turci de-i tăiară foarte rrău și cumplit și străbătură până la* ***povodnicii*** *împăratului* (f. 509[r], f. 492[v]).

právăță s.f. – variantă a lui *pravăț* < sl. правъць, scr. *pravaț*, DLR, cu sensul învechit „țintă, obiectiv (final); țel, scop (propus, urmărit)". Cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S. (DLR, s.v. *pravăț*), însă sensul lui în acest citat este mai degabă cel precizat în TDRG[3], acela de „ghid, manual; îndreptar": *Svântul papa Martin gonisă cu scrisoare pre Serghie și pre Pir* [...]. *Ș-au dat și afară termin sau pravaț de hotar scris, adecă sămnul credinței cu săborul ce s-au strâns cu sinția sa* (f. 410[r]). În *Hronograf...* se află o atestare a cuvântului cu sensul din DLR și în varianta lexicală *pravăță*, neînregistrată în DLR: *O vedě împăratul că socotiě și ea că în* ***pravăța*** *ei trěce împăratul pre acolě* (f. 424[v]).

prihódiște s.f. < sl. проходище, DLR. Cu sensul învechit, rar „priod" (DLR s.v.), adică „loc în pădure pe unde trece vânatul; potecă, cărare făcută de animalele sălbatice" (DLR, s.v. *priod*), cuvântul apare la HERODOT, I. (DLR s.v. *prihodiște*). În *Hronograf...* găsim o atestare anterioară: *Vădzu că-l gonesc ai săi pren toate strâmtoareli și* ***prihodeștili*** (f. 510[r]).

(a se) prostí vb. IV, refl. și tranz. < sl. простити, DLR. 1) Cu sensul „a renunța (la o slujbă), a-și da demisia", cuvântul este ilustrat cu trei citate din VĂCĂRESCUL, IST. În *Hronograf...* se află o atestare anterioară: *Și-i dzâsără arhirei, dacă-l adusără la Patriarhie,* ***să să prostească*** *de bună voie den scaunul Patriarhiei* (f. 521[v]). 2) Cu sensul „a ierta, a scuti de o pedeapsă", cuvântul este înregistrat în DOSOFTEI, MOL. În *Hronograf...* se întâlnește forma de supin cu acest sens: *Și-i cetiră molitfe de iertare și de* ***prostit*** [...] *și iarăș l-au îngropat și iarăș l-au aruncat pământul afară* (f. 518[r]).

rarắu s.m. < magh. *ráró*, DLR. Cu sensul învechit și regional „numele unei păsări răpitoare, nedefinită mai îndeaproape, probabil șoim", cuvântul este înregistrat în DLR (s.v.) la CANTEMIR, IST. *Hronograful...* oferă o primă atestare: *S-au și lăsat Ector cu mâna goală la dânsul, iute ca un* ***rarău*** (f. 141[v]).

raspétie s.f. < sl. распетиѥ, DLR. Cu sensul învechit, rar, „crucifix", cuvântul nu are atestări din epoca veche (DLR, s.v. *răspetie*). În *Hronograf...*: ***Raspetiě****, crucě cěě ce o au făcut mareli Costantin împărat când s-au bătut cu Maximiian* (f. 459[v]).

răpít, -ă adj. – vezi *răpi*[2] < lat. *rapire* (=*rapio*, *-pěre*), DLR. Cu sensul „nestăpânit, aprig", cuvântul este ilustrat în DLR (s.v.) printr-un citat din M. COSTIN, LET. I. În *Hronograf...* sunt prezente atestări anterioare: *Aceasta cu hulturul era arătare așě cum au fost la mânie rău și* ***răpit****, dară n-au fost țiind mânie mult* (f. 149[r]); *Că-l știě dascalul că este* ***răpit*** *la mânie* (f. 150[r]); *Era un om* ***răpit*** *și la mânie, și la grai și la toate lucrurile lui foarte era zlobiv* (f. 262[r]).

răsúflu s.n. < postverbal al lui *răsufla*, DLR. Cu sensul „respirație, răsuflare, răsuflet", cuvântul nu este ilustrat cu atestări din limba veche. În *Hronograf...*: *Să-ș ferească omul cěle cinci ciuvstvo ce le are de la Dumnădzău să fie curate de păcate, adecă veděrě ochilor și audzul urechilor, și mireazma nasului, adecă* ***răsuflul*** *aburului și gustarě rostului și purcesul trupului* (f. 541[v]).

răváș s.n. < magh. *rovás*, DLR. 1) Cu sensul „bucată de lemn pe care neștiutorii de carte țineau numărătoarea, prin crestături", în DLR cuvântul nu are atestări din epoca veche. *Hronograful...* oferă o atestare: *Turcii era neînvățați și necărtulari, ce făcě* ***răvași*** *de lěmne și cresta pre dânsă și le*

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

era în loc de băgare samă (f. 481r). 2) Cu sensul „scrisoare, bilet", cuvântul este înregistrat la M. COSTIN, O., *Anonimul cantacuzinesc*, în CM I (DLR s.v.). În TDRG[3] (s.v.) este înregistrat în anul 1569 și în BIBLIA 1688. Cu un sens nedefinit, probabil „carte", l-am întâlnit și în HERODOT, I. 271[71]. *Hronograful...* oferă o nouă atestare: *Apucă de scrisă un răvaș și l-au foarte ținut rău pre-mpăratul într-acel răvaș pentr-acei oameni ce s-au grăbit cu pierire lor* (f. 149v).

répedele adv. substantivat < lat. *răpidus*, *-a*, *-um*, fr. *rapide*, DLR. În *Hronograf...*, traducătorul folosește acest adverb cu valoare de substantiv și cu sensul „iuțeală, viteză", neînregistrat în DLR: *Acolĕ, într-acĕĕ, s-au oprit **répedeli** toiagului. Dĕcii au lovit pre împăratul* (f. 422r).

ródine s.f. < ucr. родини, DLR. Cu sensul „zi de naștere; sărbătoare (cu ocazia zilei de naștere a cuiva)", cuvântul este înregistrat în HERODOT, I. și DOSOFTEI, V.S. L-am întâlnit și în DOSOFTEI, N.A.[72]. Dosoftei utilizează acest cuvânt și cu sensurile „creație, genează" și „întemeiere". Într-un document din anul 1797, cuvântul apare cu sensul „neam, familie, spiță" (DLR, s.v. *rodină*). În *Hronograf...* se află o atestare mai timpurie, cu primul sens amintit: *Peste puțână vrĕme au dobândit prunc muiĕrĕ jidovului aceluiĕ. De ce s-au strâns jidovi mulți și jidovce la **rodini**, precum li-i obicina* (f. 337v).

rodoslovíe s.f. < sl. родословие[73]. Cuvântul nu este atestat în dicționare. Cu sensul „genealogie", este folosit în epocă la DOSOFTEI, N.A.: *„Rodoslovia* lui Moameth și cum s-au crescut legea lui și dintr-însul să trag împărații turcești" (f. 338r), unde este utilizat adjectivul *nerodoslovit* (f. 20v) și verbul (*a*) *rodoslovi* (f. 82v). În *Hronograf...*: ***Rodoslovie** lui Mehmet, turcul cel de început, de unde să trage și carĕ-i ĕste sămânțâie* (f. 471r).

rugínă s.f. < lat. *aerūgo*, *-ĭnis*, DLR. Cu sensul „boală infecțioasă a plantelor, cauzată de ciuperci microscopice, care se manifestă prin apariția unor pete de culoare brună-ruginie pe frunze, pe tulpini sau pe inflorescențe; (regional) mucegai", cuvântul este atestat în PSALT., CORESI, PS. În *Hronograf...*, cuvântul este utilizat în trei locuri, dar cu referire la oameni, mai precis la o boală contagioasă, manifestată prin apariția unor bube roșietice, probabil rujeolă: *Ghiezi* [...] *s-au bucurat de au luat de la Neeman bani și unĕlte de ale lui și s-au lipit toată **rugina** și bubele cĕle scârnave a lui Neeman pre trupul lui* (f. 86r); *Și cum s-au mâniĕt, în loc s-au și împlut de **rugină** de bube peste tot den talpe până în crĕștet; ș-au murit cu acĕ rugină de bube* (f. 92r); *Era acĕle bube ca o **rugină*** (f. 176v).

sandâc subst. < magh. *szándék*, DLR. Sensul din *Hronograf...* „supărare mare, mânie; necaz", nu este înregistrat în DLR. Cu sensul învechit „intenție", cu conotație negativă, este ilustrat prin citate din CORESI, EV., PRAV. LUCACI (DLR, s.v. *sandâc*[2]). În *Hronograf...*: *Ce să miră împăratul ce **sandâc** i-are face, să-l amărască* (f. 117v); *Avĕ toț **sandâc** spre dânsul, că grăiĕ de toț rrău către împăratul* (f. 405v; cf. f. 434v, f. 435v).

sarandár s.n. < sl. сарандарь, ngr. σαραντάρι, DLR. Cu sensul „(în biserica ortodoxă) ciclu de patruzeci de rugăciuni făcute de preot timp de patruzeci de zile consecutive pentru morți, pentru iertarea păcatelor, pentru bolnavi etc.; (sens suspect) rugăciune făcută de preot la 40 de zile de la moartea cuiva sau o dată pe an, parastas", cuvântul este atestat în anul 1680, la ANTIM, P. și în mai multe documente din secolul al XVIII-lea (DLR, s.v. *sărindar*). În *Hronograf...* este prezentă o atestare anterioară: *Pe după moartĕ episcopului, îl va odovăi mitropolitul și-i va lua ce va avĕ și-l va griji cu **sarandari** și cu milostenii* (f. 460r).

---

[71] „Aristagor luă *răvaș* de rug[ă] și întră la Cleomenis. Și întră în casă și, vrând să i să roagi, sta înainte lui Cleomenis fata lui, Gorgo". Vezi și nota asupra lecțiunii sintagmei *răvaș de rug[ă]*, în *ed. cit.*

[72] „Într-acel an sosâră și *rodinile* marelui Constantin, 30 de ani" (f. 130r); „Trecând puține vreme, născu jidovca cucon și viniră jidovi la *rodine*" (f. 224r).

[73] Vezi N.A. Ursu, *op. cit.*, p. 220.

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

sămăluitór, -oáre adj. < *sămălui*[1] + suf. *-tor*, DLR. Cu sensul „care sămăluieşte, chibzuieşte, judecă", cuvântul este ilustrat cu două citate din CANTEMIR, I.I. (DLR s.v.). În *Hronograf...* are sensul „care complotează; care face rău": *Şi era un om foarte viclean la inemă şi **sămăluitori*** (f. 163[v]).

sâlţă s.f. < ucr. сильце, DLR. 1) Cuvântul este atestat cu sensul propriu învechit, rar „capcană", la DOSOFTEI, PS., CANTEMIR, I.I. (DLR, s.v. *silţă* şi *sâlţă*). *Hronograful...* oferă o atestare mai timpurie: *Au arătat şi locurili cu gropili şi cu **sâlţa** ce făcusă* (f. 508[v]). 2) În *Hronograf...* este prezentă şi o utilizare figurată a acestui cuvânt, care apare în epocă în traducerea *Mântuirea păcătoşilor* şi în MILESCU, M. 74[74]. În *Hronograf...*: *Începu a-l lua cu cuvinte bune şi cu glume, ca să-l aducă întru **sâlţăle** lui* (f. 330[v]).

schitáci, -ce adj. < scr. *skitač*, *chitaci*, DLR. Cu sensul „(despre oameni) vioi, sprinten, iute; fluşturatic, zvânturatic; isteţ, deştept", cuvântul nu are atestări din epoca veche în DLR (s.v. *schitaci*[1]). Cu un sens apropiat l-am întâlnit în VARLAAM, L. 88, 112[75] şi a fost semnalat la Dosoftei[76]. În *Hronograf...*: *De vrĕ ieşi la săgetat sau la luptat, cum sînt cuconii, nime nu putĕ sta împotriva lui, că era mai **schitaci** şi mai tare decât toţi cât era de potriva lui* (f. 116[v]).

scupelátor < lat. *spĭcŭlātŏr*, *spēcŭlātŏr*, *-ōris*, DLR (s.v. *speculator*). Forma din *Hronograf...* este o variantă datorată, cel mai probabil, copistului, rezultată prin metateză din *speculator*. Cuvântul este înregistrat în DLR (s.v. *speculator*) cu sensul învechit „gardă înarmată" într-un document din anul 1765. În TDRG[3] este înregistrat cu un citat din BIBLIA 1688. Cu sensul „călău" din *Hronograf...*, cuvântul nu are atestări din epoca veche: *Dzisă împăratul Solomon către **scupelatorii** lui să iĕ pre amândoi cuconii şi să-i despice* (f. 73[r]).

slátină s.f. < sl. слатина, DLR. Cu sensul „salină", cuvântul este înregistrat în DLR (s.v.) cu o ilustrare din PSALT. În *Hronograf...*, cuvântul prezintă o altă atestare: *I-au dat împăratul pentru venitul lui **slatina** de sare de la cetatĕ Enului* (f. 487[v]).

smârc s.n. < sl. смрькъ, DLR. Cu sensul învechit şi regional „vârtej (de apă)", cuvântul este ilustrat cu două citate din DOSOFTEI, PS. Sensul „loc mlăştinos (acoperit cu vegetaţie) unde izvorăşte apă fără a se scurge; ochi de apă pe un teren mlăştinos", este înregistrat în anul 1721 (DLR s.v.). În TDRG[3] (s.v.), prima atestare este din anul 1526. *Hronograful...* oferă o atestare anterioară a cuvântului, cu primul sens amintit: *Pentr-acĕle stânci ĕste strâmptoare de cură marĕ rĕpede* [...]. *Care vas, adecă corabie, va cădĕ într-acĕ parte de loc nu să mai poate îndirepta, ce o amistuiĕşte **smârcul** de o bagă în fundul mării* (f. 575[v]).

sótnic s.m. < rus. сотник, DLR. Cu sensul „comandant al unei sotnii, sutaş", cuvântul este ilustrat cu citate din M. COSTIN, O., NECULCE, L., CANTEMIR, HR. ş.a. (DLR s.v.). În *Hronograf...* apare o atestare anterioară: *Trimisă Ohoziĕ pre un **sotnic** cu 50 de oameni* (f. 84[v]).

sugărél, -ea adj. < *sugar* + suf. *-el*, DLR. Cu sensul „(copil sau pui de animal) care suge lapte, care se hrăneşte numai cu lapte sau care nu a depăşit vârsta alimentării cu laptele mamei", cuvântul nu are atestări din epoca veche, însă în DLR se specifică faptul că este un sens popular şi, din acest motiv, putem presupune că era utilizat. A fost semnalat în DOSOFTEI, PAR.: „cucon *sugărel*"[77]. În

[74] „Adecă adevărat aşa iaste şi aşa trebuie a crede cu toată credinţa noastră, pentru ca să nu cădem în vreo greşală de moarte sau în *sulița* ereticilor". N.A. Ursu consideră că este vorba, de fapt, despre cuvântul *sâlţă*, care apare şi în *Mântuirea păcătoşilor*: „multe-s *sâlţile* diavolului"; vezi *Nicolae Spătarul (Milescu), traducător al **Mântuirii păcătoşilor** a lui Agapie Landos (I)*, în SCL, XLIV, nr. 5, 1993, p. 429.

[75] „Cât să adaoge credinţa într-înima noastră către mai marii noştri, atâta şi trupul iaste mai *schitaci* şi mai ascultoiu pre slujbă" (p. 88); „Nice fii posomorât şi trândav cu chipul şi cu îmblarea, ce să hii *schitaci* şi sârghiş" (p. 112).

[76] Vezi N.A. Ursu, *op. cit.*, p. 152.

[77] Vezi Felicia Şerban, *art. cit.*, p. 346.

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

Hronograf... se află atestări anterioare: *Să alegi un ied, să hie gras şi* ***sugărel*** (f. 16^{r}); *Vei pune să-ț strângă cuconi mici* ***sugărei*** (f. 176^{v}, cf. f. 293^{v}, f. 401^{v}).

târgóvişte s.f. < sl. тръговиште, DLR. Cu sensul învechit „târg, piață", cuvântul este ilustrat în DLR (s.v.) cu două citate din DOSOFTEI, V.S. În TDRG[3] prima atestare este din anul 1413. *Hronografiul...* oferă o atestare: *Dacă sosâră unde să făcĕ* ***târgovişte*** *o pusără gios* (f. 425^{v}).

trătáș s.n. < ngr. τετράδιον, sl. тетрадь, тотрадь, тетрадь, DLR. Cu sensul învechit „cărticică, broșură; caiet; condică", cuvântul este înregistrat în DLR (s.v. *tartaj*) cu atestări la Nicolae Costin, în LET. II, în anii 1724, 1765, 1793. În TDRG[3] (s.v. *tartaj*) apare atestat pentru anul 1588 și la CANTEMIR, DIV. G. Ivănescu presupune că acest cuvânt este dintre cele care au putut pătrunde în rândul claselor instruite între secolele al XIV-lea și al XVI-lea[78]. *Hronografiul...* oferă o altă atestare: *Şi-ş lăsă şi* ***trătaşii,*** *şi călămărili şi scăuiaşul ce şedĕ de scrie* (f. 426^{v}).

țărimónie/țărămonie (al doilea *i* de la plural este suprascris și nu apare accentul)/**țirimonie** s.f. < pol. *ceremonia, cerymonia*, rus. церемония, lat. *caerĕmōnĭa, -ae*, it. *cerimonia*, DA. Cu sensul „forme exterioare și regulate și de oarecare pompă, la săvârșirea unui cult religios" (DA, s.v. *ceremonie*), cuvântul este înregistrat cu două atestări din LET. II și în CANTEMIR, IST. În TDRG[3] (s.v. *ceremonie*) prima atestare este din anul 1648. L-am întâlnit și la R. GRECEANU, 131[79]. În *Hronograf...*, în prima atestare, cuvântul este accentuat pe două silabe, după model grecesc: *Şi scrisă împăratul Iovian la marele Athanasie, să-i scrie toate învățăturile şi* ***țirimoníile*** *a svintei legi creştineşti* (f. 220^{r}); *Să hvăluiĕ şi-i urla capul pentru svântul săbor şi pentru alte* ***țărimónii*** *a svintei besĕrecei* (f. 323^{v}); *Ieremiĕ, om bun şi cărtular mare, iară gros den fire şi nechitit cu* ***țărămoniile*** *călugăreşti şi cu obicinile* (f. 519^{r}).

țâdúlă s.f. < ucr. цидула, pol. *cedula*, magh. *cédula*, lat. med. *cedula,-ae, scedula, -ae*, DLR. Cu sensul popular „bucată (mică) de hârtie care cuprinde o însemnare scurtă, bilet, răvaș", cuvântul este atestat în anul 1725 (DLR s.v. *țidulă*). În textul nostru se află atestări anterioare: *Duceț cĕstă* ***țâdulă*** *de hârtiuță mică* (f. 387^{r}); *Scrisă într-o* ***țâdulă*** *şi-i dzâsă* (f. 426^{v}).

urdzít s.n. – vezi *urzi*[1] < lat. *ordīre, -īre*, DLR. Cu sensul învechit „întemeiere", cuvântul este ilustrat printr-un citat din M. COSTIN, O. În *Hronograf...* sunt prezente atestări anterioare, cu sensul „facerea lumii; geneză": *Când s-au împlut de la* ***urdzitul*** *lumii 5539 de ai* (f. 154^{v}); *Era cursul ailor de la* ***urdzitul*** *lumii 5032 de ai* (f. 268^{v}).

urdzâtór s.m. < *urzi*[1] + suf. *-itor*, DLR. Cu sensul figurat învechit „întemeietor; făptuitor, creator", cuvântul este ilustrat în DLR (s.v. *urzitor*) cu un citat din N. COSTIN, L. În *Hronograf...* se află o atestare mai timpurie; sensul se referă la Dumnezeu: *Să ştie tot omul că* ***urdzâtoriul*** *nostru, sângur Dumnădzău* (f. 296^{r}).

(a) **urlá** vb. I, intranz. < lat. *ŭlŭlo, -āre*, DLR. Cu sensul „(despre vânt, viscol, apă etc.) a produce un zgomot prelung și puternic", cuvântul nu are atestări din epoca veche în DLR (s.v.). În *Hronograf...*: *Iară până a nu muri,* ***au urlat*** *pământul 7 dzile cât s-au muncit ea pentru păcatul cel mari al ei* (f. 242^{r}).

văluşág s.n. < *val*[1] + suf. *-ăşag*, DLR. Cu sensul învechit „supărare; necaz; neliniște; zbucium", cuvântul este înregistrat în PRAV. LUCACI, VARLAAM, C. (DLR, s.v. *vălăşag*). În TDRG[3] (s.v. *vălăşag*) prima atestare este din anul 1581. *Hronografiul...* oferă o nouă atestare: *Putĕrnici împărate, Silvestru s-au adeverit că ne va arăta lucruri adevărate pentru naşterĕ lui Hristos şi pentru* ***văluşagul*** *ce-au avut de satana şi pentru stratiili lui* (f. 527^{v}).

---

[78] Vezi *op. cit.*, p. 495, unde Ivănescu afirmă că acesta este un termen provenit din slava literară și precizează: „*trataj (tartaj)* (probabil, la început, *tetraz*, pl. *tetraji*) „caiet"; mai târziu, „coperte de carton".

[79] „Cu litie în bisérică întrându și făcându-și *țermoniile* cele de cinste ce i s-au căzut".

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

zar s.n. < tc. *zar*, DLR; SCRIBAN indică tc. *zar*, alb., bg. *zar*, ngr. ζάρι, it. *zara*. Cu sensul „cub mic (de os, de lemn, de plastic etc.) pe fețetele căruia sunt imprimate puncte de la unu la șase și care se folosește la anumite jocuri de noroc, prin aruncare", cuvântul nu are atestări din epoca veche în DLR (s.v. *zar*). În *Hronograf...* ar putea fi preluat din textul grecesc, K (p. 435) ζάρι, dar este posibil ca traducătorul să-l fi cunoscut din limba turcă și, realizând că nu este utilizat în epocă, îl glosează: *Într-o dzî, ședzând și giucând în tavlii cu alț boiëri, cum s-au întins să iè* ***zarurile****, adecă oșcioarele careli aruncă pre tavlii* [...], *îndată au și început a răcni ș-a tremura* (f. 485^{v}).

zburătúră s.f. < *zbura* + suf *-ătură*, DLR. Cu sensul popular „bucată de lemn scurtă și groasă (folosită, de obicei, pentru a bate pe cineva); scurtătură", cuvântul este înregistrat în DLR (s.v.) cu o atestare de la începutul secolului al XVIII-lea. *Hronograful...* oferă o atestare mai timpurie: *Ș-au fost aruncând cu* ***zburături****, de au fost venind toate acëlë deasă ca ploaiè* (f. 143^{v}).

(a) **zgândări** vb. IV, tranz., refl. – et. nec. 1) Sensul din *Hronograf...*, „a se împrăștia, a se răspândi în toate părțile", nu este înregistrat în DLR (s.v.): ***Să zgândărâră*** *atâțè țințari cât era negură de nu-ș vedè oamenii calè încătro mărg* (f. 33^{r}). 2) Cu sensul figurat „a atâța, a întărâta; a scormoni", cuvântul nu are atestări în DLR din epoca veche. În *Hronograf...*: *Nu râhni la muiére altuiè, că rahna* ***zgândărește*** *păcatul și să cheamă începătură* (f. 43^{v}); *Iară dentru toate lucrurile lui cële fără lége, să mira ce va mai izvodi și ce va mai* ***zgândări*** (f. 212^{v}).

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ALEXANDRIA = *Istoria lui Alexandru cel Mare*, ediția a V-a, București, tipărită de Iosef Copainig, 1850.

ANON. CAR. = *Anonymus Caransebesiensis* [„Dictionarium valachico–latinum", vechi glosar român–latin, cca 1650], publicat de Gr. Crețu în revista „Tinerimea română", noua serie, Tipografia Corpului Didactic, vol. I, fasc. III, p. 326–380.

ANTIM, P. = Antim Ivireanul, *Predice*, 1709–1716, publicate după manuscrisul de la 1781 [...] de prof. I. Bianu, notițe biografice despre Mitropolitul Ungrovlachiei Antim Ivireanul de P.P.S. episcopul Melchisedec, București, 1886.

BIBLIA 1688 = *Biblia, adecă dumnezeiasca scriptură ale cei vechi și ale cei noao leage toate*, care s-au tălmăcit dupre limba elinească, [București], 1688.

CADE = I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, partea I, *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, de I.-Aurel Candrea; partea a II-a, *Dicționarul istoric și geografic universal*, de Gh. Adamescu. București, Editura „Cartea românească", 1926–1931.

CANTEMIR, DIV. = Dimitrie Cantemir, *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*, Iași, 1698.

CANTEMIR, HR. = Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ediție îngrijită de Gr.G. Tocilescu, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1901.

CANTEMIR, IST. = *Operele Principelui Dimitrie Cantemir*, tomul VI, *Istoria ieroglifică*, București, Societatea Academică Română, 1883.

CANTEMIR, I.I. = Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, vol. I–II, București, Editura pentru Literatură, 1965.

CAZ. GOV. = Silvestru, *Evanghelie învățătoare sau Cazanie*, Govora, 1642.

CHEIA ÎN. = *Cheia înțelesului*, scoasă pre limbă rumânească, București, 1678.

CIORĂNESCU = Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O., 2001.

CM I–II = *Cronicari munteni*, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, I. *Stolnicul Constantin Cantacuzino. Anonimul cantacuzinesc. Radu Popescu*, II. *Radu Greceanu. Anonimul Brâncovenesc*, București, Editura pentru Literatură, 1961.

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

COD. VOR. = Ion al lui G. Sbiera, *Codicele Voroneţean*, cu un vocabulariu şi studiu asupra lui de..., Cernăuţi, 1885.

CORESI, EV. = Diaconul Coresi, *Carte cu învăţătură* (1581), publicată de Sextil Puşcariu şi Alexie Procopovici, vol. I, *Textul*, Bucureşti, Ateliérele Grafice Socec et comp., 1914.

CORESI, PS. = Diaconul Coresi, *Psaltirea*, reprodusă cu un studiu bibliografic şi un glosar comparativ de B. Petriceicu-Hasdeu, tomul I, *Textul*, Bucureşti, Tipografia Academiei Române, 1881.

CORESI, TE. = *Tetraevanghelul* tipărit de Coresi. Braşov, 1560–1561, comparat cu *Evangheliarul lui Radu de la Mănicești*, 1574, ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1963.

M. COSTIN, O. = Miron Costin, *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P.P. Panaitescu, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1958.

N. COSTIN, C. = Antonio de Guevara, *Ceasornicul domnilor*, traducere din limba latină de Nicolae Costin, ediție critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Editura Minerva, 1976.

N. COSTIN, L. = Nicolae Costin, *Opere*, I. *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 şi de la 1709 la 1711*, studiu introductiv, note, comentarii, indice şi glosar de Const. S. Stoide şi I. Lăzărescu, prefaţă de G. Ivănescu, Iaşi, Editura Junimea, 1976.

CR. ANON. = *Cronica Anonimă despre Brâncoveanu, Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 până la martie 1717*, în *Cronici brâncoveneşti*, antologie, postfaţă, glosar şi bibliografie de Dan Horia Mazilu, Bucureşti, Editura Minerva, 1988.

DA = *Dicţionarul limbii române* [sub conducerea lui Sextil Puşcariu], tomul I, partea I: *A–B*, Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913; tomul I, partea II: *C*, Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul", 1940; tomul II, partea I: *F–I*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, 1934.

DEX^2 = *Dicţionarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1998.

DEXI = *Dicţionar explicativ ilustrat al limbii române*, coordonator ştiinţific Eugenia Dima, autori: Eugenia Dima, Doina Cobeţ, Laura Manea, Elena Dănilă, Gabriela E. Dima, Andrei Dănilă, Luminiţa Botoşineanu, Chişinău, Editura ARC şi Editura Gunivas, 2007.

DL = *Dicţionarul limbii române literare cotemporane*, 4 vol., Bucureşti, Editura Academiei Române, 1955–1958.

DLR = *Dicţionarul limbii române*, serie nouă, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur şi Ion Coteanu; din anul 2000, Marius Sala şi Gheorghe Mihăilă, Bucureşti, Editura Academiei Române, tomul IV, Litera *L* (*L–lherzolită*), 2008; tomul V, Litera *L* (*Li–luzulă*), 2008; tomul VI, Litera *M*, 1965–1968; tomul VII, partea I, Litera *N*, 1971; tomul VII, partea a 2-a, Litera *O*, 1969; tomul VIII, Litera *P*, 1972–1984; tomul IX, Litera *R*, 1975; tomul X, Litera *S*, 1986–1994; tomul XI, partea a 2-a şi a 3-a, Litera *T*, 1982–1983; tomul XII, partea I, Litera *Ţ*, 1994; tomul XII, partea a 2-a, Litera *U*, 2002; tomul XIII, părţile 1, a 2-a şi a 3-a, Litera *V* şi literele *W, X, Y*, 1997–2005; tomul XIV, Litera *Z*, 2000.

DLN = Γεωργίου Δ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας* [*Dicţionarul limbii neogreceşti*], Αθήνα, Κέντρο Λεξικολογίας, 1998.

DM = *Dicţionarul limbii române moderne*, Bucureşti, Editura Academiei, 1958.

DNR = *Dicţionar neogrec–român*, coordonare şi redactare finală Lia Brad-Chisacof, autori: Margarita Kondoghiorghi, Eugen Dobroiu, Ştefan Stupca, Antiţa Augustopoulos-Jucan, Bucureşti, Editura Demiurg, 2000.

DOSOFTEI, L. (1679, 1689) = Dosoftei, *Dumnezăiasca liturghie 1679*, ediție critică de N.A. Ursu, studiu introductiv de ÎPS Teoctist, arhiepiscop al Iaşilor şi mitropolit al Moldovei şi Sucevei, Iaşi, 1980.

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

DOSOFTEI, MOL. = D. Puşchilă, *Molitvelnicul lui Dosoftei*, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secţiunii Literare, seria II, tomul XXXVI, 1913–1914, p. 1–114, Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1914.

DOSOFTEI, N.A.= Mitropolitul Dosoftei, *Novă adunare de istorii, începând de la faptul lumii...* ms. *3456* BAR.

DOSOFTEI, PAR. = Dosoftei, *Parimiile preste an*, Iaşi, 1683.

DOSOFTEI, PS. = Dosoftei, mitropolitul Moldovei, *Psaltirea în versuri*, publicată de I. Bianu, Bucureşti, Ediţiunea Academiei Române, 1887.

DOSOFTEI, V.S. = Mitropolitul Dosoftei, *Viaţa şi petreacerea svinţilor*, Iaşi, 1682.

EUSTR. PRAV. = Eustratie, *Pravila aleasă* (ms. din 1632).

FIZIOLOGUL = *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, II. *Fiziologul*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie şi glosar de V. Guruianu, Bucureşti, Editura Minerva, 1997.

FN = Emil Vârtosu, *Foletul novel*, calendarul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, Bucureşti, 1942.

GHIOVANIS = Χρήστος Γιοβάνης, *Νέο λεξικό θησαυρός όλης της ελληνικής γλώσσας, Παγκόσμιος εκδοτικός οργανισμός*, Αθήνα (f.a.).

GOLESCU, Î. = Constantin (Dinicu) Golescu, *Însemnare a călătoriei mele, făcută în anul 1824, 1825, 1826*, tipărită din nou şi însoţită de o introducere de Nerva Hodoş, Bucureşti, Tipografia „Cooperativa", 1910.

R. GRECEANU = Radu Greceanu, *Începătura istoriii vieţii luminatului şi preacreştinului domnului Ţării Rumâneşti, io Costandin Brâncoveanu Basarab-voievod, dă când Dumnezeu cu domniia l-au încoronat, pentru vremile şi întâmplările ce în pământul acesta în zilele măriii-sale s-au întâmplat*, în *Cronici brâncoveneşti*, antologie, postfaţă, glosar şi bibliografie de Dan Horia Mazilu, Bucureşti, Editura Minerva, 1988.

HERODOT, I. = Herodot, *Istorii*, [traducere de Nicolae Spătarul], ediţie îngrijită de L. Onu şi Lucia Şapcaliu, prefaţă, studiu filologic, note, glosar de Liviu Onu, indice de Lucia Şapcaliu, Bucureşti, Editura Minerva, 1984.

IST.Ţ.R. = *Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 până la martie 1717*, cronică anonimă, ediţie întocmită de Constantin Grecescu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1959.

ÎNDR. LEG. = *Îndreptarea legii* sau *Pravila cea mare*, Târgovişte, 1652.

ÎNV. = *Învăţături preste toate zilele*, Câmpulung, 1642.

K = Ματθέος Κιγάλας, *Νεαα συανοψις διαφοαρων ίστοριῶν άρχομεανη άποα κτιασεως κοασμου...*, Veneţia, 1650.

LET. I–II = Mihail Kogălniceanu, *Letopisiţile Ţării Moldovii*, publicate pentru întâiaşi dată de..., Iaşi, [La Cantora Foaiei Săteşti şi Institutul Albinei Româneşti], tomul I, 1825; tomul II, 1845, tomul III, 1846 [indicaţia „A" trimite la „Apendicele" tomului I].

LEX. MARS. = Carlo Tagliavini, *Il „Lexicon Marsilianum". Dizionario latino–rumeno–ungherese del sec. XVII*, studio filologico e testo, Bucureşti, Cultura Naţională, 1930.

MARDARIE, L. = Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo–românesc şi tâlcuirea numelor din 1649*, studiu, note şi indicele cuvintelor româneşti de Grigorie Creţu, Ediţiunea Academiei Române, Bucureşti, Carol Göbl, 1900.

MĂRGĂRITARE 1691 = Ioan Gură de Aur, *Mărgăritare*, 1691.

MLD I, GEN. = *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Pars I, *Genesis*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 1988.

MLD, II, EX. = *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Pars II, *Exodus*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 1991.

MLD, III, LEV. = *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Pars III, *Leviticus*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 1993.

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

MLD, IV, NUM. = *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Pars IV, *Numeri*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 1994.

MIKLOSICH = Fr. Miklosich, *Lexikon paleoslovenico–graeco–latinum*, Vindobonae, Guilelmus Braumueller, 1682–1685.

MILESCU, M. = Nicolae Spătarul Milescu, *Manual sau steaua Orientului strălucind Occidentului*, ediție îngrijită, introducere, tabel bibliografic, text stabilit, traducerea textului latin, note și comentarii de Traian S. Diaconescu, Iași, Institutul European, 1997.

MINEIUL 1776 = Chir Chesarie, episcopul Râmnicului, *Mineiul*, luna lui octombrie, care s-au tipărit acum întâi rumânește..., 1776.

MOXA, C. = Mihail Moxa, *Cronica universală*, ediție critică, însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, București, Editura Minerva, 1989.

NDU = Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române*, București, Editura Litera Internațional, 2006.

NEAGOE, ÎNV. = *Învățăturile bunului și credinciosului domn al Țării Românești, Neagoe Basarab Vvd. către fiul său Teodosie Vvd.*, București, Tipografia Colegiului Sfântul Sava, 1843.

NECULCE, L. = Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv de Iorgu Iordan, ediția a II-a, revăzută, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959.

N. TEST. = *Noul Testament sau împăcarea au leagea noao...*, Bălgrad [Alba-Iulia], 1648.

PRAV. = *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, însoțită 1. de izvoarele sale, 2. de varianta sa muntenească întrupată în *Îndreptarea legii* a lui Matei Basarab, de S.G. Longinescu, 3. de tălmăcirea sa în franțuzește de A. Patrogneț (vol. I din *Legi vechi românești și izvoarele lor*), București, Carol Göbl, 1912.

PRAV. GOV. = *Pravila* aceasta iaste direptătoriu de leage, tocmeala sfinților apostoli tocmite de zece săboară cătră aceasta și a preacuvioșilor părinți învățătorilor lumei. Tipăritu-s-au în Tipari prealuminatului domn Io Matei Basarab-Voievod a toată Țara Ungrovlahiei în Mănăstirea Govora, v leat 7148, iară de la nașterea lui Hristos 1640.

PRAV. LUCACI = *Pravila ritorului Lucaci*, text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, București, Editura Academiei Române, 1971.

PRAV. MOLD. = *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudeațe*, cu zisa și cu toată cheltuiala lui Vasilie Voivodul, Iași, 1646.

PSALT. = *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, edițiune critică de I.A. Candrea, I. *Introducere*, II. *Textul și glosarele*, București, Librăriile Socec & Comp., 1916.

PSALT. HUR. = *Psaltirea Hurmuzaki*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, indice de cuvinte de Rovena Șenchi, vol. I–II, București, Editura Academiei Române, 2005.

PSALT. SCH. = *Psaltirea scheiană (1482)*, publicată de I. Bianu, tomul I, *Textul în facsimile și transcriere cu variantele din Coresi (1577)*, București, Carol Göbl, 1889.

SCRIBAN = August Scriban, *Dicționaru limbii românești* (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme), ediținea întâia, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa bună", 1939.

TDRG^3 = H. Tiktin, *Rumänisch–deutsches Wörterbuch*, 3, überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band I–III. Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000–2005.

URECHE, L. = Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955.

VARLAAM, C. = Varlaam, mitropolitul Moldovei, *Cazania (1643)*, ediție de J. Byck, București, Editura Fundațiilor Regale, 1943.

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)

VARLAAM, L. = Varlaam, *Leastvița sau scara raiului de Ioan Scărarul*, ediție, notă asupra ediției și glosar de Oana Panaite, prefață și revizuirea transcrierii interpretative de Eugen Munteanu, Iași, Editura Trinitas, 2007.

VĂCĂRESCUL, IST. = Ianache Văcărescul, *Istorie a preaputernicilor împărați othomani*, adunată și alcătuită pe scurt, în A. Papiu Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România, atât de vechi tipărite, cât și manuscripte, cea mai mare parte străine, adunate, publicate cu prefațiuni și note ilustrate*, tomul II, București, Tipografia Națională, 1864, p. 237–302.

L'ANALYSE SÉMANTIQUE ET ÉTYMOLOGIQUE DE CERTAINS MOTS DE LA *CHRONIQUE DÈS LE COMMENCEMENT DU MONDE*. NOUVEAUX ARGUMENTS QUI SOUTIENNENT LA PATERNITÉ DE NICOLAE MILESCU SPĂTARUL

RÉSUMÉ

Dans d'autres travaux nous avons présenté les arguments surtout philologiques qui soutiennent notre hypothèse que le traducteur de la *Chronique dès le commencement du monde* a visité le Constantinople et même qu'il y a étudié. Cet ouvrage développe toute une série d'arguments, cette fois-ci d'ordre linguistique, qui soutiennent la même paternité sur cette traduction. Il s'agit de la manière d'employer les emprunts, surtout les mots turcs, slavons, latins (néologiques à l'époque) et certains termes, disons encyclopédiques, que le traducteur a utilisé indépendamment de la chronique grecque: *ambac* (et le dérivé *ambăcari*), *pestref*, *pălărie*, *scupelator*, (*a se*) *măti* (et le nom *mătire*), *despotație*, *gheometru*, *întradă*. Dans notre démarche nous nous appuyons sur le concept de *base psychologique*, utilisé par A. Philippide, mais qui a été enrichi et nommé *base spirituelle* dans la vision de G. Ivănescu et sur la théorie développée par les deux grands linguistes autour de ce concept. Cette théorie s'avère tout à fait vraie et utile dans cette situation aussi. Nos recherches nous ont conduit vers l'idée que la manière d'utiliser la catégorie des termes mentionnés montre pour le traducteur de la *Chronique...* une base psychologique (spirituelle) différente de celle du métropolite Dosoftei qu'on a supposé être le traducteur de cette oeuvre. Aussi soutenons-nous que le fait d'avoir bien connu le Constantinople et la manière d'utiliser les termes turcs, latins, slavons et les mots rappelés de la façon précisée sont des arguments qui précisent pour le traducteur le profil spirituel d'un autre grand érudit moldave de l'époque, Nicolae Milescu Spătarul. Il faut aussi préciser que les arguments présentés, bien que suffisamment forts, n'en finissent la série, que nous présenterons avec d'autres occasions. Pour insister un peu sur la richesse du lexique de la *Chronique...*, pour présenter les mots mentionnés, mais surtout pour montrer que le procédé d'établir la paternité d'une oeuvre tout en utilisant comme argument principal des mots, des constructions figées etc. n'a pas de relevance nous avons fait l'analyse sémantique et étymologique d'une centaine de mots de cette traduction.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iași, str. Codrescu, nr. 2

BDD-A1260 © 2007-2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 06:18:48 UTC)